

Odměny a tresty ve výchovném prostředí rodiny

Bronislava Zatloukalová

Bakalářská práce
2008

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2007/2008

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bronislava ZATLOUKALOVÁ**

Studijní program: **B 7507 Specializace v pedagogice**

Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Odměny a tresty ve výchovném prostředí rodiny**

Zásady pro vypracování:

Nastudování odborné literatury a zpracování materiálů.

Teoretické zpracování tematiky.

Příprava metodiky výzkumné části.

Zpracování a vyhodnocení výzkumu.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

EYROVI, L., R. Jak naučit děti hodnotám. 2. vyd. Praha: Portál, 2007, 160 s. ISBN 978-80-7367-275-1.

FABER, A., MAZLISH, E. How to Talk So Kids Will Listen and Listen So Kids Will Talk. Collins, 2004. 277 s. ISBN 0380811960.

FABER, A., MAZLISH, E. How to Talk, So Kids Can Learn. Scribner, 1996. 268 s. ISBN 0684824728.

HELUS, Zdeněk. Sociální psychologie pro pedagogy. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2007. 280 s. ISBN 978-80-247-1168-3.

KOPŘIVA, Pavel a kol. Respektovat a být respektován. 2. vyd. Kroměříž: Spirála, 2007. 286 s. ISBN 80-901873-7-4.

MATĚJČEK, Zdeněk. Po dobrém, nebo po zlém? 5. vyd. Praha: Portál, 2000, 109 s. ISBN 80-7178-486-9.

MATOUŠEK, Oldřich. Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. 161 s. ISBN 80-901424-7-8.

ROGGE, Jan-Uwe. Děti potřebují hranice. 2. vyd. Praha: Portál, 2000, 136 s. ISBN 80-7178-418-4.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Pavla Valachová**
Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce: **24. ledna 2008**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. května 2008**

Ve Zlíně dne 24. ledna 2008

L.S.

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
děkan

Mgr. Jarmila Celá
ředitel ústavu

ABSTRAKT

Tato práce se zabývá problematikou odměn a trestů jako výchovných prostředků v rodině. Teoretická část charakterizuje rodinu a výchovu jedince s ohledem k dané problematice, definuje odměny a tresty, zvažuje jejich rizika, hledá jiné cesty k řešení výchovných problémů. Praktická část popisuje postoje rodičů k odměnám a trestům a zkoumá možné alternativy.

Klíčová slova:

Odměna, trest, rodina, výchova, přirozené důsledky, zpětná vazba.

ABSTRACT

This thesis refers to rewards and punishments as a way of discipline inside the family. The theoretical part describes the family and the child background, rewards and punishments and their risks, this part also solves other ways of educative problems. Through parents attitude to rewards and punishments and possible alternatives goes the practical part.

Keywords:

Reward, punishment, family, background, natural consequences, feedback.

*Výchova by neměla být přípravou na život,
nýbrž život sám. (Anthony de Mello)*

Děkuji Mgr. Pavle Valachové za podněty a doporučení, které mi během psaní bakalářské práce poskytla.

OBSAH

ÚVOD	8
I TEORETICKÁ ČÁST	9
1 VÝCHOVNÉ PROSTŘEDÍ RODINY	10
1.1 RODINA	10
1.1.1 Typologie rodiny	11
1.1.2 Vztah rodiče a dítěte.....	11
1.2 VÝCHOVA	12
1.2.1 Funkce výchovy	13
1.2.2 Morální vývoj.....	13
1.2.3 Výchovné styly.....	16
1.2.4 Autorita	17
2 ODMĚNY A TRESTY	18
2.1 DEFINICE ODMĚNY	19
2.2 DEFINICE TRESTU	20
2.3 DRUHY ODMĚN A TRESTŮ	21
2.3.1 Fyzický trest.....	22
2.4 PODMÍNKY ÚČINNOSTI ODMĚN A TRESTŮ	23
2.4.1 Dětská individualita	24
2.4.2 Typové zvláštnosti	25
2.5 ZÁSADY ODMĚN A TRESTŮ	25
2.6 RIZIKA ODMĚN A TRESTŮ	26
2.6.1 Rizika odměn	27
2.6.2 Rizika trestů	28
3 ALTERNATIVY ODMĚN A TRESTŮ	30
3.1 ZPĚTNÁ VAZBA A OCENĚNÍ.....	30
3.2 PŘIROZENÉ DŮSLEDKY	31
4 PREVENCE POUŽÍVÁNÍ ODMĚN A TRESTŮ	32
4.1 SEBEHODNOCENÍ.....	32
4.2 EFEKTIVNÍ KOMUNIKACE	33
4.2.1 Principy efektivní komunikace	34
4.3 HRANICE	35
4.4 HODNOTY.....	37
4.4.1 Hodnoty bytí.....	37
4.4.2 Hodnoty dávání	38
4.5 PROSTŘEDÍ RODINY JAKO PREVENCE	40
5 ZÁVĚR TEORETICKÉ ČÁSTI	42

II	PRAKTICKÁ ČÁST.....	44
6	VÝZKUM.....	45
6.1	VÝZKUMNÉ OTÁZKY	45
6.2	TEORETICKÝ RÁMEC VÝZKUMU.....	45
6.3	TÉMA VÝZKUMU	47
6.4	PŘEDMĚT VÝZKUMU.....	47
6.5	ORGANIZACE VÝZKUMU.....	47
6.6	VÝZKUMNÁ ZJIŠTĚNÍ A ANALÝZA.....	48
7	ZÁVĚR PRAKTICKÉ ČÁSTI.....	57
	ZÁVĚR.....	59
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	60
	SEZNAM OBRÁZKŮ	63
	SEZNAM TABULEK.....	64
	SEZNAM PŘÍLOH.....	65

ÚVOD

Výchově se věnuji nejen jako student a pedagog, ale i jako rodič, téma odměn a trestů mě proto zaujalo. V současné době jsem na mateřské dovolené, zaměřila jsem tedy používání odměn a trestů úžeji na prostředí rodiny, kde se dítě se zmíněnými výchovnými prostředky setkává nejdříve.

Cílem teoretické části je seznámit se s výchovným prostředím rodiny, definovat odměny a tresty, zvážit jejich rizika a najít další prostředky k řešení výchovných problémů.

Postoje rodičů k odměnám a trestům v rodině chci popsat s pomocí dotazníkového šetření v praktické části práce, podpořené introspekci a analýzou dosavadních výzkumů. Chtěla bych zjistit postoje k odměnám a trestům u rodičů jako dětí, u rodičů jako vychovatelů, důvody používání odměn a trestů nebo jejich alternativy. Také by mě zajímalo, zda se rodiče nechávají v používání odměn a trestů ovlivňovat pouze svou původní rodinou a jestli se v tomto směru dále vzdělávají.

Věřím, že zvolené téma napomůže ještě lépe prožívat vztah k mému dítěti i vztahy k ostatním lidem, kteří mě obklopují a uvítám, když bude čteno se zájmem.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 VÝCHOVNÉ PROSTŘEDÍ RODINY

S odměnami a tresty se dítě setkává nejdříve v rodině. V rodině dochází k prvotním interakcím mezi rodičem a dítětem a také k řešení výchovných problémů. *Výchova* patří k hlavním funkcím rodiny. Rodina dává jedinci základ pro jeho *morální vývoj*, pro budoucí život v rodině i mimo ni.

1.1 Rodina

Rodina je místem intimní mezilidské vzájemnosti, kde se realizuje závažný úkol – rozvoj lidské osobnosti, včetně její vzdělávací úspěšnosti. (Matoušek, 1997)

Na rodině a její funkčnosti závisí kvalita života jedince. Hlavním měřítkem funkčnosti se uvádí emoční spokojenost manželů a emoční uspokojení dětí.

Deset funkcí vytvářejících funkční rodinu:

1. Rodina uspokojuje základní, primární potřeby dítěte v raných stádiích jeho života. Jde o uspokojování biopsychických potřeb (jídlo, pití, pohodlí, pohyb,...), raných psychických potřeb bezpečí, pravidelného životního rytmu, lásky, přiměřeného množství podnětů.
2. Rodina uspokojuje potřebu organické přináležitosti dítěte. To je potřebu domova, potřebu mít známého člověka (matku, otce) a identifikace s ním. Je základem povědomí, že patří do spolehlivých a láskyplných mezilidských vztahů.
3. Rodina skýtá dítěti prostor pro jeho aktivní projev, činnou seberealizaci a součinnost s druhými. Prožitek – *já jsem a jedním, umím, dovedu, zvládám*.
4. Rodina uvádí dítě do vztahu k věcem. Podle určitých pravidel je má používat, chránit a udržovat v pořádku. Prožitek – *já mám, my máme*.
5. Rodina výrazně určuje prožitek identity chlapec/dívka. Pomocí vzoru matky, otce, babičky, dědečka, zkušenosti se sourozencem.
6. Rodina skýtá dítěti bezprostřední vzory a příklady. Skrze rodinné členy se dítě učí vidět v druhém člověku osobnost a samo touží osobností být.
7. Rodina v dítěti zakládá, upevňuje a dále rozvíjí vědomí povinnosti, zodpovědnosti, ohleduplnosti a úcty jako něčeho samozřejmého, co patří neoddelitelně k životu.

8. Rodina otevírá dítěti příležitost k chápání mezigeneračních vztahů lidí různého věku, založení, postavení – uplatnění širší rodiny.
9. Rodina prostřednictvím svých příbuzných a přátel navozuje v dítěti představu o širším okolí, společnosti, světě.
10. Rodina je všem svým členům útočištěm v bezradnosti, kde se mohou svěřit, požádat o vyslechnutí, radu, pomoc. (Helus, 2007)

Tyto výše uvedené funkce rodiny se blíží ideálu, který žádná rodina nesplňuje, pouze se k němu z různých stran blíží.

1.1.1 Typologie rodiny

Každodenně se setkáváme s problémy dočasnými i déletrvajícými a podle toho můžeme rozdělit rodiny na:

- Rodiny stabilizovaně funkční – rodiny, které spolehlivě zajišťují kvalitní socializační podmínky (viz výše).
- Rodiny funkční s přechodnými, více či méně vážnými problémy – většina rodin - dokáží si své problémy posléze vyřešit a díky nim se rozvíjejí a upevňují.
- Rodiny problémové – čelí krizi a hrozbě rozpadu, vyvíjejí úsilí zbavit se problémů, hledají pomoc, která bývá účinná jen dočasně.
- Rodiny dysfunkční - některé z funkcí rodiny jsou vážně a dlouhodobě narušeny, děti jsou ohroženy – nutnost zásahů vnějších institucí.
- Rodiny afunkční – rodina vůbec neplní vůči dětem svůj účel, ohrožuje je, soud rozhoduje o umístění dítěte do náhradní rodinné péče (Helus, 2007)

1.1.2 Vztah rodiče a dítěte

Rodič pečuje o dítě a učí jej, aby se správně chovalo doma a ve společnosti. Toto chování musí mít jistá pravidla a hranice, tzv. *funkční stránka vztahu*. (Raser, 1999, s.16)

Žertování, projevy lásky, péče, úcty nazýváme *osobní stránkou vztahu*. (Raser, 1999, s.16) (více kap. 1.2 Výchova)

Ve skutečnosti je náš vztah s dítětem vzájemný, tzn. že se vychováváme navzájem. Neznamena to, že jeden dává, radí, poroučí, druhý přijímá, učí se, poslouchá. Dítě je nejen

ovlivňováno, samo také do výchovného prostředí zasahuje, tudíž mění i osobnost samotného rodiče. Je lepší, když si tuto skutečnost rodiče uvědomují a ke každé výchovné situaci přistupují kreativně, s vědomím rovnoprávnosti ve vztahu.

Vztah mezi rodiči a dítětem nemůže ustrnout na jedné, konečné úrovni, je třeba, aby stále rostl, nabýval vyšších forem a výchova se stala *sebevýchovou*. Dítě musí dospět tak daleko, aby mohlo zaujmout samostatné místo ve společnosti dospělých a stát se vychovatelem, rodičem.

1.2 Výchova

Výchova je klíčový socializační činitel. Definice výchovy v širším pojetí znamená *působení na jedince*, což se ze začátku výlučně děje v rodině (záměrně i nezáměrně), prostřednictvím, médií, působením prostředí a následně vzdělávacími institucemi.

Dítě kopíruje biologické (i nevlastní rodiče), protože jsou jeho prvními vzory rané identifikace, které denně pozoruje a napodobuje jejich vzorce chování ve specifických situacích, protože samo neví, jak adekvátně reagovat.

Výchova dítěte není manipulací, abychom ovládali člověka, spíše je to určitý druh vztahu mezi vychovatelem a dítětem, který je spojuje. Je součtem tisíců vzájemných interakcí, k nimž neustále dochází.

VÝCHOVNÝ VZTAH	
<p><i>Funkční vztah</i> Kázeň, vedení, budování psychiky dítěte, vzdělávání, pravidla, zařazování do společnosti</p>	<p><i>Osobní vztah</i> Péče, láska, úcta, žertování, popovídání, přátelství</p>
Funkční	Osobní

Tab. 1 Výchovný vztah (Raser, 1999)

Tyto části vztahu nemohou být jedna bez druhé, navíc by neměla jedna druhou převažovat, měly být v rovnováze, tudíž můžeme vyžadovat kázeň a zároveň využívat osobní

stránku vztahu. Účinná výchova vyžaduje, aby byl funkční a osobní vztah vyvážen, pokud kterákoliv ze stran převáží, nastává problém.

1.2.1 Funkce výchovy

Základní funkci výchovy nazýváme *formativní*, kdy je dítě formováno nebo formuje samo sebe bez výchovného cíle, takovým výchovným prostředkem můžeme nazvat nevědomé chování rodičů, nebo média, která na člověka působí, aniž by chtěla vychovávat či vzdělávat, přesto se naše osobnost významně formuje v citové i rozumové oblasti.

Další funkce výchovy se nazývá *socializační*, je záměrná, protože už má svůj cíl - zprostředkovává a předává hodnoty, normy, ideje, tradice, chování, umožňující existenci ve společnosti (rodina, škola, kroužky...).

Třetí funkce *humanizační* stojí na pomyslném žebříčku nejvyšš, jedná se o tendence a postoje, směřující k prosociálnímu chování, tj. k dobrovolnému jednání podle morálky, odpovědnosti sám za sebe a za své okolí, respektu a prosazování lidských práv, při kterém si člověk buduje vztah k sobě samému, k ostatním lidem a k prostředí. Jedná se o tzv. postkonvenční úroveň morálního vývoje, popsanou níže, ke které se nutně nemusí dostat všichni. (Chudý a kol., 2006)

1.2.2 Morální vývoj

Raná interakce dítěte s rodiči tvoří nejpodstatnější kámen pro vývoj svědomí, chápání morálně etických principů, jejich přijetí a integraci do vlastních životních postojů.

Jedním z nejstarších přístupů k svědomí je jeho chápání jako „daru božského principu“ v jedinci. Slovo morálka je odvozeno z latiny – *mos* – označení pro božskou nebo panovníckou vůli, později – mravné je to, co je v souladu s pravidly celku, většiny, společnosti, je to schopnost člověka rozpoznat dobré a zlé, což je předpokladem pro vznik a fungování svědomí.

Vývoj morálního života zveřejněn v roce 1976 podle L. Kohlberga popisuje šest stupňů:

Předkonvenční úroveň vývoje:

První stupeň – poslušnost a orientace na vyhnutí se trestu. Za dobré se považuje, jsou-li dodržována pravidla, jejichž porušení stihne trest. Jedinec ví, že „se má poslouchat“ .

Druhý stupeň – účel a směna – za dobré se považuje dodržování pravidel pouze tehdy, jestli je to v našem bezprostředním osobním zájmu – ostatní se tak budou také chovat.

Konvenční úroveň vývoje:

Třetí stupeň – podmíněn konformitou a souhrou mezi lidmi. Za dobré se považuje, žijeme-li tak, jak lidé kolem nás očekávají. Být dobrým je důležité.

Čtvrtý stupeň – sociální souhra a uchování systému. Zákony se mají dodržovat, správné je nějak přispívat společnosti.

Postkonvenční úroveň vývoje:

Pátý stupeň – užitečnost, práva jedince. Většina hodnot a pravidel je relativní, ale přesto se mají dodržovat, jsou součástí tzv. společenské smlouvy. Život, svoboda se musí chránit bez ohledu na názor většiny.

Šestý stupeň – přesvědčení, že platí obecné etické principy. Zákony a smlouvy z etických principů vycházejí, jedná se o principy obecné spravedlnosti, rovnosti lidských práv, úcty k důstojnosti jednotlivých lidí. (Kohlberg in Helus, 2007)

<i>První úroveň – úroveň předkonvenčního morálního usuzování</i>	
1. stupeň – Orientace na trest a poslušnost	Pravidla jsou respektována z důvodu vyhnutí se trestu, o tom, co je správné či nesprávné, rozhoduje trest X odměna
2. stupeň – Orientace instrumentálně relativistická	Správné je to, co uspokojí mé potřeby, popř. potřeby druhé, sympatické osoby. Ve vzájemných vztazích platí <i>reciprocita</i> = dobré za dobré, zlé za zlé.
<i>Druhá úroveň – úroveň konvenčního morálního usuzování</i>	
3. stupeň – Orientace na „dobrý chlapec“,	„Dobrý/dobrá“ zde znamená, že jedinec se chová tak, jak se to žádá. „Dobří“ jsou ti, jimž se dostává pochvaly, protože jednají

„dobré děvče“	podle pravidel.
4. stupeň – Orientace na zákon a pořádek	Zákon platí absolutně. Autorita musí být bezpodmínečně respektována, řád bez výhrad dodržován, a to kvůli nim samým.
<i>Třetí úroveň – úroveň postkonvenčního morálního usuzování</i>	
5. stupeň – Orientace na sociální dohodu, kontrakt	Východiskem jsou nezadatelná práva jednotlivců, kteří se vzájemně dohodnou, jakými pravidly se budou řídit společně – uzavřou morální kontrakt
6. Stupeň – Orientace na univerzálně platné morální principy, uplatňované v souladu s vlastním svědomím	Existují principy, jejichž naplňování souvisí od konkrétních situací. Jedinec nese plnou odpovědnost za to, jak naplňování principu v situacích morálního rozhodování zvládne.

Tab. 2 Úrovně morálního usuzování (Kohlberg in Helus, 2004)

Tato koncepce sleduje vývoj morálního usuzování od osobního zájmu – v návaznosti na odměny a tresty, přes aplikaci principu = zákon, pravidla = uznávané vždy a všude k vrcholné třetí úrovni, kdy pravidla jsou uplatňována v konkrétních situacích, kdy se jedinec musí rozhodnout a nést *odpovědnost* - schopnost vymanit se ze svého úzkého osobního stanoviska, smysl pro to, co a proč lidi spojuje nebo rozděluje. Třetí úroveň se nerealizuje automaticky s přibývajícím věkem, ale závisí na seberozvojové osobnostní orientaci.

Rozlišení dobra a zla je součástí většiny náboženských teorií a my samozřejmě toto považujeme za velmi důležité ve vývoji dítěte.

1.2.3 Výchovné styly

V každé rodině bychom mohli specifikovat převládající výchovný styl, který nejvíc odráží jedincovu původní rodinu. Podle projevů rozlišujeme tři základní výchovné styly:

STYL	PROJEVY	TYPICKÁ KOMUNIKACE
Autoritářský (autoritativní)	Vysoký stupeň direktivnosti a rigidnosti v prosazování požadavků na poslušnost dítěte, významná role někdy i fyzických trestů	Rodiče málo komunikují, „mlč a dělej, co ti říkám“
Povolující (volná výchova)	Důraz na maximální volnost dítěte, minimální požadavky a tresty	„nakonec určitě přijde k rozumu“, „samo musí vědět, oč mu jde“
Opřený o autoritu (demokratický)	Jasně stanovení zásad a principů, co správně je a co ne	Rodiče komunikují, dítě rozumí jejich požadavkům

Tab. 3 Výchovné styly (Helus, 2007)

V rodině, kde převládá autoritářský styl, dochází u jedince k frustraci seberealizačních potřeb. Rodiče vyžadují automatickou a slepou poslušnost, často praktikují dril a šikanování. Nevedou děti k uvědomění důvodů, smyslu plnění jejich požadavků, od příkazu přechází rovnou k hrozbám trestu, který používají velmi často, přechází až k týrání s argumenty „dítěti tresty prospívají, podporují výchovnou důslednost, dítě je za ně nakonec vděčné“. Není neobvyklé, že dítě musí za tělesný trest děkovat, případně o něj předem poprosit. Dochází k tzv. *lámání osobnosti*“, masivnímu potlačení touhy rozvíjet se jako osobnost. Jako protireakci může dítě použít silné agresivní tendence, vybíjející se v ničení předmětů, mstě na jiných, slabších dětech – šikaně. Takové děti bývají nápadné svou vylekaností a zakřiknutostí nebo záludností a agresivitou, podle toho, jaký způsob vyrovnání se s tímto tlakem převládá.

Povolující styl postrádá řád, program, styl soužití. Rodiče nevytyčují před dítětem jasné výchovné cíle, motivaci a cesty k jejich dosažení. Svůj postoj vysvětlují jako důvěru dítěti, které si zvolí samo, co mu nejlépe prospěje. Dítě tady trpí přemírou volnosti, se kterou si neví rady, které zneužívá bez pozitivních efektů pro rozvoj. Děti mohou podléhat lenosti,

asociálnímu sdružování, egoizmu, sobectví, posléze se může jejich postoj vyvinout až k terorizaci celé rodiny.

Oproti prvnímu stylu, autoritářskému, se demokratický styl (styl opřený o autoritu) vyznačuje komunikací, kdy rodiče dbají, aby dítě požadavkům dobře rozumělo, vědělo, k čemu slouží a proč platí. Rodiče se u dítěte ztotožňují se vzorem, autoritou hodnou následování, děti dosahují lepších výsledků ve vývoji, testech rozumových schopností a výsledcích školní práce než u předcházejících dvou stylů. (Helus, 2007)

1.2.4 Autorita

Co znamená autorita? Slovo autorita je odvozeno z latinského slova *auctor*, což znamená původce. Ve slově se skrývá vzor, učitel, ten, kdo nás přiměje k činnosti nebo moc přikazovat a donutit nás k něčemu. Od dob Říma se k nám význam slova dostal spíše ve smyslu přehnaná autorita, autoritářství. (Saladin-Grizivazt, 2002)

Současní rodiče uplatňují autoritu s velkými obtížemi, možná protože pozapomněli, že se autorita neuplatňuje jen pomocí příkazů a zákazů. Možná sami na sobě pociťují tíhu vlastního rodinného modelu rodičovské autority, která se jim stává břemenem. Ti, kteří byli vychováni příliš autoritativně, nedokážou své dítě potrestat, dostanou-li se do situace, kdy by se měli na dítě rozzlobit, vybaví se jim vlastní traumatický zážitek z dětství. Nebo se naopak s autoritativním jednáním ztotožní a v takové situaci začnou na dítě křičet nebo ho bít – nevědomky se chovají stejně, jako kdysi jejich rodiče k nim.

Nejlepší způsob, jak si udržet autoritu, je neplýtvat jí, nesnažit se ovládat dítě. Potlačit svou snahu ovládat neznamena ztratit kontrolu, naslouchání neznamena přílišnou volnost. Přirozená autorita se zakládá na respektu, uznání a vzájemném naslouchání, které vede k spolupráci a odpovědnosti na základně vlastního přijetí.

Podle Matějčka je autorita: *„přirozená převaha osobnosti vyspělejší a zralejší nad osobností teprve se tvořící – převaha, kterou dítě uznává a přijímá jako určitou oporu. Autorita rodičů představuje pro dítě pevný opěrný bod v nejistém, neznámém, nebezpečném světě.“*

(Matějček, 2000, s. 44)

Dítě, které se snaží s rodiči vyjednat, ještě nemusí být nutně neposlušné, dokonce není na škodu, když dítě pozná, že hranicemi hýbat lze, což podporuje jeho růst a zdravé prosazování, mělo by však vědět, o čem diskutovat lze a co dodržovat musí (dopravní předpisy).

2 ODMĚNY A TRESTY

Odměny a tresty jsou výchovné prostředky, kterými rodič působí na chování a osobnost dítěte. *Odměnou* rozumíme formu zásahu, která je příjemnou odplatou za dobré nebo přiměřené jednání. *Trestem* naopak myslíme takovou formu zásahu, které mají pro děti při přestupku nepříznivé důsledky a jimiž se vychovatel snaží zabraňovat nebo aspoň omezovat zlé činy a jejich opakování. Úkolem těchto metod je podporovat a usměrňovat přiměřené chování, přičemž trestů se obvykle používá častěji než odměn pro jejich okamžitý a rychlejší účinek.

Odedávna se používalo různých prostředků k usměrňování dětí, ovšem doba se mění a s ní také lidé. Výchova naší společnosti vychází z řecko-křesťansko-osvícenských vlivů. Ve středověku se používalo zastrasování dětí (např. postavy strašidel) jako výchovný prostředek. V té době totiž číhalo doma i mimo domov tolik nebezpečí, že bylo nutné dítě před ním ochránit pomocí zastrasování. V dítěti vyvolávali rodiče strach jednak proto, aby ho ochránili i proto, aby ho vychovávali. Mluvílo se o strašidlech žijících ve sklepích, studních, v jezerech a mnoho dalších. Tato strašidla si rodiče vymýšleli, aby pomáhali dětem přežít. Výchova praktikovaná v naší kultuře byla ještě začátkem novověku z dnešního hlediska necitlivá, chladná a autoritářská. Bití dětí jako prostředek výchovy bylo široce doporučováno církevními i světskými autoritami.

„V období do roku 1899 jsou ohniskem pozornosti mravní zásady a přestupky proti nim. Dítě má být vedeno ke kázni, k poslušnosti, a to naprosté a od nejútlejšího věku. Laskavost rodičů se nezavrhuje, ale musí být doprovázena nesmlouvavým postojem k chybám dítěte. Rodičům měly děti vykat. Rodič byl považován za přímého nadřízeného dítě. Porovnáním překladů s německými předlohami bylo zjištěno, že německé příručky byly v původním znění striktnější, náročnější (na rodiče a tím pádem i na děti) než české verze; překladatelé zmírňovali některé příliš tvrdé formulace. Uvolňování patriarchální struktury společnosti na začátku 20. století, doprovázené měnícím se postavením žen, vedlo k prudkému poklesu autoritativnosti ve všech sférách. Rodičům se doporučovalo, aby kázeň nevynucovali silou, ale aby apelovali na rozum dítěte. Poslušnost dítěte má být vědomá, ne slepá. Násilí na dítěti se má omezit...Ideálem výchovy je v té době rozumnost, vzdělanost, uměřenost. Odmítá se jak despotická autorita, tak přemrštěná láska.“ (Matoušek, 1997, s. 40)

Po roce 1918 je dítě považováno za nepopsanou tabuli, návyky je možné vytvořit snadno a brzy, zdůrazněná pravidelnost, kdy je dítě krmeno podle hodin, mazlení se nedoporučuje,

poslušnost má být samozřejmá, čehož lze dosáhnout důsledností, pořádkem, pravidelností a klidem. Pokud by rodič požadavkům dítěte vyhovoval, dělal by z něj tyрана.

Mateřská a rodičovská láska se zdůrazňuje až po roce 1950, kdy rodiče mají být k dítěti pozorní a shovívaví, dítě má být udržováno v radostné náladě, důraz kladen na dobrý vztah k rodičům a na harmonickou atmosféru celé rodiny.

V 60. letech minulého století k nám z USA pronikaly liberální postoje k dětem, což v mnoha lidech vzbuzovalo pocit úpadku morálky.

Od devadesátých let minulého století se u nás výchova rozběhla mnoha alternativními směry, celkově se upouští od institucionalizace a unifikace výchovy, výchova směřuje k větší svobodě, respektu a toleranci.

Navzdory trendům uvolňování v nás stále zůstává zakořeněná výchova našich rodičů, prarodičů... Výchova našich dětí v rodinách je zatížena překvapivě častým uplatňováním „hmotné stimulace“ dětí a používání tělesných trestů.

Šetřením, jež provedli Vaníčková a kol. v roce 1994 u 358 desetiletých dětí jednoho pražského obvodu, bylo zjištěno, že nejčastější formou odměny v rodině je pochvala a nejčastější formou trestu je hubování. Hned na druhém místě v odměnách jsou dárky a peníze. Druhým nejčastějším typem trestu je výprask. Dvě třetiny dětí byly tělesně trestány výjimečně – tzn. jen několikrát za rok. Ale plná pětina dětí je tělesně trestána relativně často, v rozmezí jednou za měsíc až jednou za týden. 23 % dětí v dotazníkovém šetření uvedli, že je bito nějakým předmětem (vařečkou, řemenem, vodítkem na psa, atp.).

(Vaníčková in Matoušek, 1997)

Neustálým střídáním odměny a trestu, „cukru a biče“, abychom dosáhli u dětí svého, spějeme spíše k drezúře než k výchově a používání těchto výchovných prostředků není jedinou cestou a způsobem řešení.

2.1 Definice odměny

Odměnou je to, co dítě jako odměnu přijímá – provází ji příjemný, povznášející pocit uspokojení, který by si rádo co nejdéle vychutnalo a zase znovu zopakovalo. Má nepoměrně větší dosah a účinnost, navozuje a utvrzuje správné jednání. Odměň se však ve výchově používá méně než trestů. Největší odměnou je pro dítě vědomí, že udělalo radost těm, kdo jej mají rádi, následná odměna už je pouze symbolickým vyjádřením tohoto vztahu.

Odměn, zvláště těch slovních ve formě pochval, není nikdy dost, na druhé straně to musíme myslet s dítětem upřímně a pokud víme, že už tuto dovednost zvládá automaticky, pouze stačí pokývat hlavou, že jsme si všimli, rozhodně tady není na místě rozdávat dítěti sladkosti jako zvířeti, které drezúrujeme! Přílišné užívání pochval snižuje jejich výchovný vliv. Plnění běžných povinností sebeobsluhy, pomoci v domácnosti, každodenní plnění úkolů se musí dítě naučit zvládat samo, pouze s občasným vyjádřením uznání, když si je zaslouží. (Matějček, 2000)

Odměnou dáváme najevo svou spokojenost, dítěti se přitom dostavuje sebepotvrzení a prožitek štěstí, povzbuzení. Jde o zážitek, který povzbuzuje k činorodosti a k aktivitě. Odměny působí výrazněji na usměrňování než tresty. Avšak při odměnách je také třeba *pedagogického taktu*, nesmí se přehánět, aby dítě nečekalo a nekonalo dobro jen pro odměnu.

2.2 Definice trestu

Trest je situace, kterou dítě jako trest prožívá - nepříjemný, tísnivý, zahanbující, ponižující pocit, kterého by se chtělo co nejdříve zbavit a kterému by se chtělo napříště vyhnout. Trest je odplata za chybu, ten, kdo ho udílí, jím naznačuje, že byla překročena stanovená hranice. Trest ale může špatné chování *pozastavovat* (nikoliv budovat dobré chování!).

(Matějček, 2000)

Účelem trestu je sjednat nápravu, k tomu se pojí odpuštění (uvolňuje napětí mezi dítětem a rodičem). V okamžiku, kdy dítě uzná svou chybu a rodiče odprosí, opadne napětí a rodič mu vědomě odpustí. Odpuštění není odměna, je to osvobození od napětí z prožité viny, z očekávaného nebo prožitého trestu. Odpuštění = akt smíření. Nikdy nic neodpustit znamená jednat necitelně, nelidsky, nevhodně. Vždy a všechno hned odpustit znamená ztrátu autority a možnosti dítě vést.

Přitom se předpokládá shoda mezi tím, co vychovatel pokládá za odměnu/trest a co dítě jako odměnu/trest přijímá, ovšem není tomu vždycky tak. Odměna nebo trest může být nazýváno cokoliv, co dítě jako odměnu či trest vnímá, tato potřeba je ovšem značně individuální, dokonce se může stát, že co vnímá jedno dítě jako odměnu, může dítě jiné brát jako trest.

Ať je trest jakýkoli, dítě musí chápat jeho smysl. Samoučelné tresty, při kterých si rodiče dokazují svou všemohoucnost, nemají smysl a mohou mít pro dítě vážné následky. Trest,

který má v očích dítěte smysl a který má výchovnou hodnotu, musí následovat bezprostředně po prohřešku. Pokud je trest příliš tvrdý nebo nespravedlivý, vyvolává hněv a pocit křivdy. (Matějček, 2000)

Časté tresty zmnožují nežádoucí chování dětí a zvyšují tak rodiče k udělování trestů, což vyplývá z agresivity, závislosti a nezralosti rodičů, z jejich snížené inteligence, dušení nemoci, trestné činnosti, psychopatie, nespokojenosti s vlastním životem. V rodině převládá nepřátelská a studená atmosféra, kritika, neschopnost empatie, odmítání, trestání a to i mezi rodiči samotnými. Rodiče bývají často nezaměstnaní, nebo se svým zaměstnáním nespokojení, kladou na své děti nereálné, vysoké a nesplnitelné požadavky. Existuje hypotéza, že týrání, zneužívání dítěte se předává z generace na generaci, kdy jiný model rodiny tyto lidé neznají a nesou si jej s sebou do své další rodiny.

Extrémní podoby trestů vedou k duševní deprivaci, deprivaci, nebo také odolnosti (resilienci). Resilience je schopnost přežít stresor (v našem případě extrémní dopad trestu) a vyhnout se situaci, které by většina lidí podlehla, díky temperamentu nebo osobě z užšího či širšího okolí, se kterou vytvoří blízký a pevný vztah. Pokud extrémní tresty vyjdou najevo (např. pomocí SOS linky, sousedství, sociálních pracovníků), původce je trestně stíhán.

(Hoskovcová, 2006)

2.3 Druhy odměn a trestů

ODMĚNA	TREST
Poskytnutí něčeho milého – povzbudivý vliv na příští chování	Odmítnutí něčeho milého – z neuspokojené potřeby může vzniknout nevhodné chování
Práce jako odměna – povzbuzení lásky k práci	Práce jako trest – náprava škody, kterou způsobilo – rozlišit neobratnost, neopatrnost oproti zlému úmyslu – dítě si může svůj pocit viny „odpracovat“
Ocenění, pochvala – větší účinnost neformálně (poznámka, pronesená jakoby mimochodem)	Poníženi, výtky – lítost jako cesta k nápravě, jen od něhota, ke komu má dítě vřelý citový vztah, nebezpečí přehánění
Slib – podnětění či udržení snahy dítěte, musí být reálný	Hrozba – zabránění nežádoucímu chování v budoucnu, nesmí být trvalá

Okamžitá a odložená odměna – odložená – dítě se může těšit na něco příjemného	Okamžitý a odložený trest – nejlépe jednat ihned, jinak si hledá únikovou cestu
Pohlazení, objetí	Fyzický trest – nebezpečí týrání a zneužívání (trestné!)

Tab. 4 Druhy odměn a trestů (Matějček, 2000)

2.3.1 Fyzický trest

Pravděpodobně každý z nás zakusil, co fyzický trest je, nejčastěji asi od svých rodičů nebo lidí, kteří nás měli na starost. Když se zamyslíme a vzpomeneme, jaké byly naše pocity, můžeme se shodnout, že rozhodně nekladné a zda nám někdy takové potrestání pomohlo, zůstává otázkou, zodpovězenou spíše záporně.

J. A. Komenský se k fyzickým trestům stavěl záporně a připouštěl je jen výjimečně, což bylo na jeho dobu velmi pokrokové. Dodnes je však fyzický trest častý v mnohých rodinách pro jeho okamžitý efekt, kterým se nedovolená činnost ihned přeruší. Při nejednotné a nedostatečné výchově působí zvlášť nepříznivě, avšak právě při takové výchově se ho používá nejčastěji. Pro dítě je tento druh trestu ponižující, vyvolává skleslost a bezmocnost, nahání strach a někdy vzbuzuje vzdor a zlost. Kolikrát působí opačně, než se očekává. Je to znak výchovné nedostatečnosti nebo bezmocnosti.

Proč bijeme děti?

- bezprostřední efekt
- nejrychlejší řešení,
- časově nenáročné
- strach, že nad nimi ztratíme vliv
- nemáme sílu o děti pečovat (u malých dětí) cítíme se vyčerpaní, nevyspalí
- získat pozornost dětí
- instinkt sebeobrany

Protiargumenty

- primitivnost
- neřeší podstatu problému
- ztráta vlivu
- projevem bezmocnosti vychovatele
- řešení v afektu

- ničí vzájemnou lásku a důvěru
- děti jsou tvrdohlavější, vzdorují
- uráží lidskou důstojnost (ponížení, zahanbení)
- snadno překračuje únosnou míru
- často dochází k bezdůvodnému bití – způsobeno naší nepozorností, přecitlivělostí
- neslučitelné s právy dítěte

Virginia Satirová věří, že „většina rodičů nikdy nemá v úmyslu svým dětem ublížit, když je uhodí. Nejsou si vůbec síly svého úderu vědomi. Mnozí rodiče se zhrozí, když vidí, co se stalo. To se týká zvláště jednotlivců, kteří byli vychováváni k fyzické síle, ale nikdo je nenaučil dávat pozor na to, co to způsobí jiným lidem, zejména dětem.“ (Satirová, 1994, s. 61) „Že dítě rodiče někdy zatahá, aby přilákalo jeho pozornost, je zcela přirozené. To však může rodiče znepokojovat do té míry, že dítě uhodí. To je pokořující a dítě to může pociťovat jako křivdu. Celá tato interakce je živnou půdou pro vyvolávání strachu a nenávisti u dítěte a odmítání ze strany dospělého.“ (Satirová, 1994, s. 67)

2.4 Podmínky účinnosti odměn a trestů

Účinek odměny jako *podnětu* a trestu jako *zábrany* je nejvýraznější v předškolním a mladším školním věku a velmi záleží na individualitě samotného dítěte. Později vystupuje do popředí více moment *uznání*. Dospívající vedeme k tomu, aby vykonávali dobro z uvědomělých pohnutek a aby se vyhýbali nesprávnému jednání i bez hrozby trestu.

Účinky odměn:

- odměna jako podnět
- odměna jako uznání, příjemný následek dobrého činu
- odměna jako povzbuzení.

Účinky trestů:

- trest jako tlumivý impuls, zábrana nesprávného jednání
- trest jako nepříjemný následek nesprávného chování
- trest jako prostředek vytváření uvědomělých zábran

Účinnost výchovných prostředků závisí na vztahu dítěte s rodičem, na jeho autoritě, která zase závisí na používání odměn a trestů. Dítě si má uvědomit závažnost situace a tím i spravedlnost postupu, přičemž se uplatňuje pedagogický takt. (Matějček, 2000)

2.4.1 Dětská individualita

Děti potřebují individuální přístup, což se lehce řekne, ale velmi nesnadně plní. Máme-li s různými dětmi dosáhnout stejného výchovného cíle = harmonického, optimálního rozvoje jejich osobnosti, musíme s každým jednat trochu jinak, kdybychom k nim přistupovali vždy stejně, někomu by to možná vyhovovalo, ale na některé by to působilo neblaze až zlobně.

Je třeba u dítěte s individualitou počítat, respektovat ji, cílevědomě vést a rozvíjet jeho dobré předpoklady a sklony. Tudíž u každého by měl být výchovný postup, prostředek nebo metoda trochu jiná.

Každé dítě musí získat mnoho vědomostí, osvojit si spoustu užitečných návyků, musí se naučit společensky chovat, přijímat povinnosti, odpovědnost, spolupracovat a to všechno nepřichází samo od sebe, přichází právě s cílenou, zaměřenou výchovou, která respektuje individualitu dítěte. Cílem nejsou všechny děti stejně se chovající, ale aby při této diverzitě povah byly v životě úspěšné, šťastné a aby uměly být společnosti prospěšné.

Děti se mezi sebou liší již při narození. Individuální rozdíly mezi novorozenci a kojenci mají vliv nejen na ranou socializaci, ale mohou ovlivnit i další vývoj za hranicemi dětství.

Proces individuace je výsledkem postupné separace dítěte od matky. Novorozenec prožívá fázi *normálního autismu*, kdy je zaměřen pouze na uspokojování potřeb a sebe patrně vnímá jako součást matky. Postupně si uvědomuje existenci ostatních objektů a s matkou se vytvoří normální symbióza. Aby dítě mohlo rozvíjet svou osobnost, musí se od matky odlišit, dochází k vytváření hranic, prosazování, projevování samostatnosti.

Mezi 16. a 25. měsícem navazuje přátelské vztahy k lidem ve svém okolí, mezi 25. a 36. měsícem už může být dítě určitý čas bez matky. V průběhu druhého roka se vyvíjí řečové schopnosti, dítě začíná používat identity *já*. Ve třetím roce života poznává dopad výsledků vlastní činnosti pro sebe samo. Dítě pociťuje zklamání, pokud se mu něco nepovede, stydí se, když udělá něco zakázaného a je za to káráno. Cítí se potěšeně, pokud zažije úspěch.

V tomto období začíná rozlišovat, proč je odměňováno či trestáno a také čeká naši adekvátní odezvu – odměna versus trest. (Šulová, 2004, Matoušek, 1997)

2.4.2 Typové zvláštnosti

Na některých vlastnostech temperamentu závisí účinnost a tím i volba odměn a trestů.

Na flegmatika a sangvinika působí tresty poměrně méně a nechávají je lhostejnějšími ve srovnání s cholerikem a melancholikem.

Sangvinik dobře reaguje na pochvalu a uznání. Ani odměny nepůsobí na sangvinika a flegmatika dost účinně, zvláště počítáme-li s jejich působením na delší dobu.

Větší vzrušivost cholerika se odráží i v chování, je méně disciplinované, je však zároveň citlivější k trestům.

Negativně působí trest na sebevědomí u melancholika. Povzbuzení, pochvala na něj působí silně převážně pozitivně a podnětně. (Pardel a kol., 1963)

2.5 Zásady odměn a trestů

1. zásada : odměny a tresty by měly být přiměřené osobnosti a věku dítěte

S postupujícím věkem ztrácejí na účinnosti výchovné prostředky, které jsou vázány na tělesné pocity příjemné či nepříjemné. Na významu nabývají výchovné prostředky duševní povahy

ocenění, pochvala, projev uspokojení

X

výčitka, domluva, pokárání, projev nespokojenosti

Primitivní výchovné prostředky zatlačují dítě k primitivním reakcím a brzdí vývoj osobnosti. *Pokud chceme někomu udělat radost, nezáleží, co dáváme, ale co to dává jemu.* Přitom nejlepším ukazatelem přiměřenosti je zájem dítěte.

2. zásada : odměny a tresty by měly být pro dítě srozumitelné

Dítě nesmí být odměňováno či trestáno za „tajemný čin“, který nemůže pochopit. Musíme vycítit jistotu, že nám dítě rozumí, jeho chápavosti tak přizpůsobit i výklad o tom, co má a nemá smysl, aby si dítě nemělo falešné podvědomí o situaci, které ještě není s to pochopit.

3. zásada : soustava odměn a trestů by měla být bohatá a členitá

Je nutné se vyvarovat stálého opakování jednoho a téhož postupu. Potom by celá výchova byla poznamenána jednoduchostí. Vůči podnětům, které se stereotypně opakují, pozornost rychle ochabuje. Je dobré své projevy spokojenosti či nespokojenosti diferencovat a stupňovat. Kdyby měla za každou pochvalou následovat čokoláda, mělo by dítě zanedlouho zkažený chrup, to samé platí pro nekonečná kázání, které dítě přestane vnímat.

4. zásada : odměny a tresty se nemají přehánět

Nesmíme začínat s příliš silnou odměnou nebo trestem, nemáme potom možnost je dále stupňovat. Dítě, které vlastně už po ničem netouží, se odměňuje – motivuje – velmi těžko, takovým přesycováním navíc hodně dítě ochuzujeme o radost z maličností, na které se mohou těšit, toužit si je a přát. Stupňování tělesných trestů vede rodiče za hranice zákona. Používáním krajních výchovných prostředků vede k nezdravým postojům – útlum, pasivita, apatie, vzdor, vzpoura, pomsta. Přehnané odměny a tresty pramení z nezdravé osobnosti vychovatele –

nezdravá zamilovanost, přepjatá snaha dopřát vše, co mu dopřáno nebylo

X

komplex méněcennosti, nesplněná touha

To vše vede dítě k obranným reakcím – k pocitům méněcennosti, ponížení nebo naopak nadřazenosti.

5. zásada : důslednost v používání odměn a trestů

Nedůslednost uvádí dítě ve zmatek a snižuje vychovatelovu osobnost, která je ovlivněna okamžitým duševním stavem, společenskou rolí, celou svou osobností. U dítěte se musí vytvořit určitá představa spravedlnosti a jasných norem chování, což bez důslednosti není možné. (Matějček, 2000)

2.6 Rizika odměn a trestů

Že tresty mohou mít svá rizika si, ač nerad, připustí i skalní zastánce trestů, když se však člověk zmíní o riziku odměn, pochval, většina z nás jen nevěřicně kroutí hlavou, vždyť se říká, že odměn není nikdy dost a odměnou člověk nemůže nic zkazit. Jsou to jen mýty, protože když se zamyslíme do důsledku, jak nám bylo např. ve chvíli, když nás chválili a my věděli, že chvála není oprávněná, nebo nás dávali za dobrý příklad a my se pak báli podívat druhému, který byl kritizován, do očí... situací by se našla celá řada, jen si je jaksi

neuvědomujeme, nebo uvědomit nechceme, vždyť se jeví jako nejjednodušší někoho pochválit či potrestat.

2.6.1 Rizika odměn

Odměna vyjadřuje nerovnocenný vztah, jeden o něco usiluje, druhý má možnost poskytnout (udělit) mu za to odměnu. Tak se navzájem přimějí udělat něco, co by za jiných okolností pravděpodobně neudělali a při nepřítomnosti odměny ani dál nepokračovali.

Nejedná se samozřejmě o práci, za kterou náleží mzda, jak se navzájem zaměstnanec a zaměstnavatel dohodnou a potvrdí smlouvou, dětem však kromě brigád taková mzda nenáleží, kapesné je ovšem učí zacházet a hospodařit s penězi a nemělo by jim tedy být upíráno za trest a udělováno za odměnu.

„Kdykoliv nabízíme odměnu, snižujeme význam a hodnotu činnosti, která má být za tuto odměnu vykonána (učení, úklidu, osobní hygieny, slušného chování...).“

(Kopřiva a kol., 2007, s. 159)

- Odměny představují rizika pro morální vývoj – jsme příliš zasaženi úplatky už od raného dětství.
- Cesta ke kvalitě nevede přes odměny – odměnami můžeme přimět děti, aby udělali, co chceme, ale kvalitu zaručí jen jejich zangažovanost, vnitřní přesvědčení.
- Odměny potlačují tvořivost – pokud dítě dává najevo, že něčemu nerozumí, ptá se, většinou tuto možnost zavrhne, protože by ohrozilo získání odměny.
- Závislost na odměně – *Co za to?* – chybí snaha, odměny se stávají směnným obchodem. (Kopřiva a kol. 2007, Nováčková, 2006, Kohn, 1999)

Pochvala

Pochvalou se vyjadřuje skutečnost, že se člověk cítí být v pozici, kdy může hodnotit druhé – „udělit pochvalu“. Skrytě může znamenat „Děláš to k mé spokojenosti.“

Příjemné pocity z pochvaly se mohou mísit s rozpaky „Proč to říká?, Co tím sleduje?“ Pokud se zrovna dítě něco nového učí dělat, při prvních pochvalách se pak raději stáhneme, abychom nepokazili dojem, i když by spíše potřebovalo pomoc.

Nepochopitelná pochvala může naznačovat, že chválící ani nerozumí, za co chválí, můžeme to pochopit i jako snížené očekávání chválícího.

Protože pochvaly také vytváří závislost na vnějším hodnocení, na druhých lidech, především výše postaveným, jsou takoví lidé také snáze manipulovatelní, později nebo v jiných situacích se zase role obrací a manipulují zase oni (stejný jev jako např. při šikaně).

Pochvala se takto stává cílem, samotná činnost je druhořadá a mizí z ní přirozený prožitek a radost. U takových lidí se často nevyvíjí sebehodnocení, čekají, až co řeknou a zhodnotí ti druzí.

Pro děti je cennější, když jim dáme najevo zpětnou vazbu, aby se mohly cítit úspěšně a pochválily tak samy sebe. (Kopřiva a kol. 2007, Nováčková, 2006, Kohn, 1999)

2.6.2 Rizika trestů

Neexistují žádné správné, přiměřené či nutné tresty. Jakýkoliv trest je rizikem svojí podstatou, ovšem nesprávné chování nesmí zůstat nepovšimnuto, u dětí i dospělých. Netrestáme zdaleka z výchovných důvodů, jak mnozí předpokládají, ale častěji hraje roli zvyk, nezvládnuté emoce, mocenské motivy, bezradnost, pohodlnost, osobní problémy.

Trest způsobuje, že rodiče legitimují svou pedagogickou agresi podle hesla „Kdyby nebyl chodil pozdě, nemuseli bychom být takoví!“. Trest má za následek, že se děti chtějí pomstít a vtahují rodiče do mocenského boje, na jehož konci není nic než zoufalství všech zúčastněných, vytváří v dětech pocity selhání a v rodičích pocity viny. Trest většinou nedává dítěti prostor, by pozitivně změnilo své rušivé chování, způsobuje, že změny v jednání dítěte jsou závislé na přítomnosti rodičů.

- Tresty nás učí, že je důležitější mít moc, než se chovat správně – vyčerpávající hra „kdo z koho“, kterou si odnášíme dále do života – do svého manželství, výchovy, práce, politiky.
- Tresty jako forma odpuštění – trestem se nesprávné chování vynuluje a dítě může začínat pořádkem znovu, nebo se tím dítě pouze naučí přijímat tresty bez další nápravy.
- Trest vyvolává negativní emoce – ponížení, nespravedlnost, zlost, vzdor, averze k trestajícímu, touha pomstít se, sebelítost, křivda, snížení sebevědomí, ztráta důvěry, zmatek, strach ze ztráty lásky rodičů, z bolesti, opovržení,...

- Tresty poškozují vývoj osobnosti – sebeúctu, vztahy, což má za následek bojácné chování, nebo naopak zviditelňování, úniky do fantazie, hrám, drogám, tendence lhát, svalovat vinu na druhé, dělat naschvály, agresivita, z čehož může vyplynout návyk, přetrvávající až do dospělosti a svávající se stálejšími charakteristikami osobnosti – mocenské chování, přijetí role nepřítele, oběti, neustále bojovat, být v opozici nebo sebou nechat manipulovat, vyhýbání se zodpovědnosti.

(Kopřiva a kol. 2007, Nováčková, 2006)

3 ALTERNATIVY ODMĚN A TRESTŮ

Úspěch a uznání je přirozenou lidskou potřebou (u dítěte i dospělého), a proto je dobré poskytovat všem dostatek příležitostí k prožívání úspěchu i uznání. Namísto příslibu odměny objasníme smysl požadované činnosti nebo chování a poskytneme prostor pro spoluúčast na rozhodování, aby děti viděly, k čemu je jejich aktivita dobrá.

Namísto trestů, které se jeví v dané situaci jako nejvýhodnější, nejrychlejší, se nabízí daleko efektivnější způsoby, jak dát najevo dítěti, že zašlo příliš daleko, že takové chování není akceptovatelné. Klíčová je zde spoluúčast druhé strany směřující k nápravě, protože i nedokonalá náprava má větší účinnost než trest.

3.1 Zpětná vazba a ocenění

Kdykoliv něco děláme, nějak se chováme, má to své důsledky, a informace týkající se průběhu i výsledku tohoto konání potřebujeme znát, protože na nich záleží, zda v tomto konání budeme pokračovat, skončíme jej nebo jej budeme opakovat. *Zpětná vazba* nám takové informace poskytuje, zpětnou vazbu můžeme také sami odvodit z průběhu nebo výsledku činnosti a také ji můžeme odhadnout z reakcí druhých.

Správné poskytnutí zpětné vazby se zaměřuje na popis činnosti, na popis chování, nemá hodnotit klady, zápory, vlastnosti dané osoby.

Zpětnou vazbu potřebujeme zejména při učení, kdy nám přesně říká, co zvládáme a co nám ještě dělá potíže, ve výchově má také velmi široké uplatnění, protože říkat někomu jen, že je šikula, není zdaleka tak obsažné, jak si myslíme, ve většině případů dítě vlastně ani neví, zač ho chválíme, k čemuž by pomocí popisné a věcné zpětné vazby nedocházelo.

Ocenění napomáhá dětem při budování jejich sebeúcty. Zpětná vazba je emocionálně neutrální, avšak nastávají situace, kdy potřebujeme vyjádřit pozitivní emoce, že jsme si všimli, že máme k druhému dobrý vztah. Toto můžeme vyjádřit buď neverbálně (mimikou, úsměvem, palcem vzhůru, mrknutím) nebo verbálně popisem, informací, což by mělo přinést oporu. Pokud hovoříme o pocitech druhé strany, je ocenění vlastně empatickou reakcí.

(Kopřiva a kol., 2007)

3.2 Přirozené důsledky

Namísto trestů se jeví jako mnohem účinnější prostředek přirozený důsledek, který by měl zvýšit schopnost dětí samostatně a účinně zvládat podobné situace i v budoucnu nebo jim předcházet, ukazuje, že přichází jakoby sám od sebe, bez zásahu dalších osob.

Trest se liší od důsledku tím, že trest nijak nesouvisí s problémem, s proviněním (pokud souvisí, je nesprávně nazýván trestem, to už je přirozený důsledek), je uměle vytvořen.

Nejprve je třeba vyjádřit své emoce (např. pomocí já-výroku), potom přizvat druhou stranu k spoluúčasti na řešení situace (např. dát na výběr z více možností, ovšem akceptovatelných pro obě strany), vést celý postup směrem k nápravě, dávat možnost volby, jak situaci napravit. (Kopřiva a kol., 2007)

Účinnost přirozeného důsledku nevidíme hned, vyplatí se trpělivost a důvěra, která je nezbytná v našem vztahu k dítěti.

Příklady přirozených důsledků podle Westa:

- Když zmrzlina zůstane na stole, roztaje.
- Když dítě nechce jíst, bude mít hlad.
- Když někdo jde pozdě spát, bude zítra unavený. (West, 2004)

Přirozené důsledky musí být pro dítě bezpečné a snesitelné, rodič sleduje přílišnou zátěž dítěte a vhodně zasáhne, je-li třeba. Může se přitom obrátit i na pomoc zvenčí, na specialisty, autority, kteří dítěti mohou poskytnout požadované informace či varování.

4 PREVENCE POUŽÍVÁNÍ ODMĚN A TRESTŮ

Respektovat dětské pocity a nálady je jedním z prvních kroků prevence používání odměn a trestů. Přiznání dítěti právo na jeho vlastní emoce, nepotlačovat je (D.G.M. Schreber, 1808-1861: „*veškeré pocity dětí má vychovatel důsledně ignorovat...má být připraven okamžitě zlomit i sebenenápadnější projev dítěte prosadit svou vůli...vychovatel je vychovatelem tím, že dítě plně ovládá.*“ (Schreber in Helus, 2004, s. 23) se považuje za velmi účinné výchovné gesto, kdy dítě vidí, že se může na svého rodiče spolehnout, že mu rozumí a respektuje jej.

Dalšími preventivními kroky jsou: správné sebehodnocení, efektivní komunikace, stanovení hranic, hodnot, péče o rodinné prostředí.

4.1 Sebehodnocení

Pro dítě je přínosné, když rodič požaduje vysvětlení jeho jednání, dítě si tak lépe ujasní své jednání, *motivy*, popř. i příčiny. Hodnocení vlastních činů je u dětí shovívavější, ačkoli již dovedou poměrně velmi správně posoudit činy svých sourozenců či kamarádů. Požadavek posouzení vlastního jednání je žádoucí i pro rozvoj sebekritiky.

Zejména při trestu je důležité, aby dítě mělo správný subjektivní postoj a názor na jeho přiměřenost, zároveň dbáme o rozvoj kritického hodnocení vlastního jednání.

Do jaké míry se dítěti zdaří být rozvíjející se, kooperativní, vyrovnanou a sebejistou osobností je závislé na:

- všeobecné situaci dítěte ve světě dospělých – po celou dobu vývoje se dítě konfrontuje s okolním světem, lidmi, kteří znají, umějí a mohou víc, než malé dítě, již sama tato skutečnost může vést u dítěte k subjektivnímu pocitu nedostatečnosti, pochybnosti o své vlastní hodnotě
- skutečných či domnělých nedostacích vlastního organismu – stačí pouhé subjektivní přesvědčení, pokud není objektivní příčina, k tomu, že se dítě začne ve srovnání s druhými lidmi hodnotit negativně, začne o sobě pochybovat
- ekonomické a sociální situaci dítěte a jeho rodiny – materiální poměry spojené se společenským postavením rodiny mohou vést k negativnímu hodnocení rodiny a k pocitům méněcennosti a negativnímu sebehodnocení dítěte

- pohlaví dítěte v kontextu společenského a rodinného významu – hraje důležitou roli při formování pocitu sebehodnoty – z projevů hýčkáání či odmítání
- rodinné atmosféře a sourozenecké konstelaci – důležitou roli hrají vztahy mezi rodiči, rodiči a dětmi a dětmi navzájem, přičemž k negativnímu sebepojetí může docházet při nedůvěře, boji o moc, manipulaci, pocitech viny, násilí, nenávisti, ...znemožňující uspokojení důležitých potřeb
- výchovném stylu rodičů – buď dítě uschopňuje k zvládnání životních úkolů a nároků všedního dne nebo bere dítěti odvalu k práci na úkolech, vlastním vývoji, což vede k sebezpochybám, vyhýbání se zodpovědnosti, kompenzaci vlastní nedostatečnosti
- zatěžující události a osudové rány – rozvod rodičů, neštěstí, s kterým se dítě nedokáže vyrovnat – plně neprožilo, nezpracovalo zážitek s ostatními, smutek nad ztrátou blízkého, může podnítit pochyby o vlastní hodnotě, existenci (Ondráček, 2003)

Čím zřetelněji dítě cítí bezpečí, ochranu a pouto, čím spolehlivější a důvěrnější je pro něj celková situace, tím spíš také cítí, že ho rodiče a ostatní lidé přijímají a berou ho vážně. Nepochopitelné skutečnosti zpracovávají děti hrou, rituálem, které jim poskytují možnost nezpracované pocity přiblížit, prožít a pochopit. Děti žádají jasné, pravdivé informace, řídicí se ovšem vývojovým stadiem dítěte s maximálním využitím empatie.

„Chování dobře sociálně začleněného dítěte s kladným sebehodnocením se vyznačuje tolerancí, zájmem o druhé, ochotě pomáhat druhým, odvaze přiznat vlastní chybu, kooperaci, soustředění na věc, snaha o nejlepší možné výsledky, ochota podělit se s druhými, odpovědnost za vlastní jednání, „my“ je stejně důležité jako „já“.“ (Ondráček, 2003, s. 36)

4.2 Efektivní komunikace

Efektivně komunikovat znamená mluvit s ostatními tak, aby to nezraňovalo jejich lidskou důstojnost, nedovolit si k nim nic, co nechceme, aby si oni dovolili k nám. Každý z nás má stejné základní lidské potřeby, potřebné pro přežití, avšak nikdo z nás není lepší nebo horší, je jen jiný. Občas se však chováme k dětem, jakoby ony neměly své vlastní prožívání, svou vlastní důstojnost a často je naše chování k nim úplně jiné, než jak se chováme k dospělým lidem. I když se musíme přizpůsobovat věku dítěte, náš vztah k němu by měl být *partnerský*.

Jak docílit partnerského vztahu? Faber a Mazlish ve svých knihách o efektivní komunikaci, manželé Kopřivovi a kol. v knize Respektovat a být respektován nám pomáhají naučit se tzv. *efektivní druhy komunikace*, které, na rozdíl od neefektivních, v nás vzbuzují kladné emoce, které k efektivní výchově potřebujeme a nejen k výchově, ale ke komunikaci vůbec.

4.2.1 Principy efektivní komunikace

1. Držet se přítomnosti – pomáhá zajistit pocit bezpečí, komunikace se má vymežit na to, co je *tady a teď*, vyhýbat se vyčítání a připomínání minulých chyb, varování, prorokování, nálepkování. Efektivní komunikace probíhá, když použijeme pouze *popis situace* nebo podáme *informaci*, která už pracuje za nás a dává jedinci prostor a důvěru, jak s informací naloží.
2. Držet se problému – vyhnout se hodnocení osoby jak přímé (věta ve 2. osobě), tak nepřímé, vyhnout se shazování, ironii, srovnávání, vydírání. Stačí se zmínit, kde je problém, co je třeba udělat a k tomu dostačuje také výše zmíněný *popis a informace*.
3. Zprostředkovat smysluplnost – naplňuje naši potřebu vědět *proč a jak*, tzn. omezit příkazy, pokyny, řečnické otázky, raději použít *informaci* (náročnější než jedno slovo v rozkazovacím způsobu, ale mnohem efektivnější), nebo použít *já-výrok*, kterým dáváme najevo své pocity, potřeby.
4. Dávat prostor – každý má schopnost volit, rozhodovat se a tady se nabízí jako forma efektivní komunikace *spoluúčast na řešení* (Co navrhuješ? Co s tím uděláš?) nebo možnost volby (ze dvou či tří možností, akceptovatelných pro obě strany) než neefektivní příkazy, pokyny, vyhrožování, manipulace.
5. Zaměřit se na pozitiva – pozitivní chování motivuje daleko víc, než kritika. Namísto vyčítání je efektivnější použít *pozitivní popis* (zmínit to, co je uděláno správně), *ocenění*, namísto zákazů použít *informaci o tom, co a za jakých podmínek se smí*.
6. Vzít v úvahu emoce – lépe neřešit problém ihned, raději sdělit pomocí *já-výroku*, jak se cítím nebo vzít v úvahu, jak se cítí druhý = *empatická reakce* a tím se vyhnout zlehčování nebo srovnávání emocí.
7. Při sdělování požadavků šetřit slovy – vyhnout se kázáním a použít jasné informace nebo *já-výroky*, vyjádřit očekávání. (Příslloví „méně znamená více“.)

8. Hlídat si tón hlasu – při respektování všech zmíněných principů, ale s nadřazeností, ironií nebo despektem by byla i tak naše komunikace neefektivní. Pomáhá *oslovení jménem*, věcnost. (Kopřiva a kol., 2007)

4.3 Hranice

Hranice si děti osvojují z vnějších vztahů a výchovy. Aby mohly poznat, kdo jsou a za co mají zodpovědnost, musí mít rodiče ve vztahu k nim jasné hranice a jednat tak, aby dětem pomohli tyto hranice si osvojit.

Hranice má každý z nás v životě nastaveny jinak, od hranic nejbližších – osobních – ty má každý individuální, společné hranice má každý národ. Hranice ve výchově tvoří jakýsi pevný rámec, ve kterém se děti pohybují a který musí být zároveň elastický za jasných podmínek překročitelný.

Klást hranice je otázkou postojů rodičů vůči dítěti, myšlení a jednání musí vycházet z toho, jak myslí a jedná každý z nich. Naše komunikace s dítětem by měla být kongruentní, svou mimikou, gestikulací, pohledem musíme korespondovat s tónem hlasu a obsahem vyřčených slov, pokud řekneme „ne“ a usmíváme se, dítě tomu nerozumí a stejně neposlechne. Dítě vyžaduje autenticitu, chce vědět na čem je. Když jim toto není jasné, dělají si jasno vlastními prostředky a nikdo není za nic zodpovědný. Nепropustná hranice znemožňuje komunikaci, rodiče a děti spolu navzájem soupeří.

Podstatou hranic je sebeovládání, zodpovědnost, svoboda a láska. Pokud jsou dětem jejich hranice jasné, dobře funguje jejich propustnost a elasticita, vypěstují si jasné vědomí toho, kdo jsou, za co jsou zodpovědné, osvojí si schopnost rozhodovat se, pochopí význam svobody.

Je-li pravidel mnoho, snadno se nám pletou a ani si pořádně všechny nezapamatuje, chybí-li hranice ve výchově, stává se náš život nesnesitelným, protože si pravidla určuje dítě samo, jedná se ovšem o nevhodně zvolená pravidla sobeckosti. Provokativní překračování hranic často poukazuje na jejich nedostatek ve výchovném vztahu.

- hranice jsou mnohdy nejasné a nejednoznačné, nevyřčené či skryté – děti chtějí vědět, co v určitých situacích smějí a co ne, testují, pokračují tak dlouho, dokud jim v tom vychovatel nezabrání,

- vychovatelé argumentují v neosobní rovině „se“: „To se nedělá!“, na což děti nereagují, spíše rozumí vlastním pocitům v rovině „já“: „Nemám to rád!“ – „Zlobím se!“ – „Ruší mě to!“ – tím vznikají osobní hranice, podle kterých se děti mohou orientovat,
- vágně (nejasně) artikulovaná pravidla – „Chceme být v klidu!“ – „Už jsem ti to řekl tisíckrát!“ – děti potřebují slyšet rozhodná tvrzení, že vytyčení hranic je míněno vážně,
- kritiku věci nezaměňovat s kritikou osoby – děti přijímáme jako osoby, i když jejich aktivity porušují naše domluvené pravidla,
- pokud naše hranice a požadavky jsou pro děti přehnané a nepřiměřené, tajné, vykládají si je spíše jako trest a uchylují se k jejich porušování a k bojům o moc, je žádoucí vytvářet pravidla spolu s dětmi
- hranice musí být logicky promyšlené se všemi důsledky i následky

(Rogge, 2000)

Aby pravidla fungovala, musí být vytvářena společně se všemi, kterých se to týká.

(Kopřiva a kol., 2007)

Pokud dítě pravidla pochopí, dochází k zlepšení sebevnímání, sebeovládání, dítě si pravidla zvnitřňuje a přijímá za své.

4.2.1 Jak stanovit hranice

- přijetí, otevřenost a jasnost, přítomnost, překvapení, vzájemný respekt, odvaha k odpovědnosti a pevnosti
- kdo stanovuje dětem hranice, zároveň dětské hranice respektuje
- hranice nemají nic společného s trestem, hrozbou, pohrdáním, lámáním vůle
- kdo stanovuje hranice, má mít úctu k dítěti, sám musí být osobností
- kdo je otevřený, ukazuje své vlastní hranice, přejímá zodpovědnost za vlastní jednání
- hranice se mají měnit v závislosti na dětském vývoji a vývoji vztahu rodič – dítě
- stanovení hranic souvisí s fantazií a překvapením, odvahou vybírat z nepřeherné škály nabídek, které se nabízí pro řešení každodenních problémů
- stanovení hranic zahrnuje odvahu chybovat, být nedokonalý (Rogge, 2000)

4.4 Hodnoty

Bez hodnot by člověk nebyl člověkem, hodnoty jsou tedy vlastní pouze lidem a ti zase by měli své hodnoty ctít a udržovat, aby se směli lidmi nazývat. Pokud je dítě vedeno rodiči ke správným hodnotám, nemusí se trestů obávat, protože s kladnými hodnotami přichází také kladný pocit z dobře vykonané práce, šťastný a plnohodnotný život.

4.4.1 Hodnoty bytí

Poctivost

Být k dětem poctiví – ukázat, že je možné a důležité se tak chovat, odpovídat pravdivě a upřímně, pokud otázky překračují určité hranice, říci, proč nechcete odpovědět, nechtít, aby samy lhaly, nepřehánět.

Dát jim šanci začít znovu, tím získají ještě příležitost říct pravdu, nesnažit se přistihnout dítě při lži, naopak, když mluví pravdu, ocenit je.

Upozornit na důsledky – ukázat, jaké následky může mít poctivost a nepoctivost, všimnout si případů nečestného jednání a vysvětlovat důsledky, u čestného jednání ukázat pozitivní důsledky, zdůraznit vnitřní klid, důvěru a sebedůvěru.

Odvaha

Odmalička dětem poskytovat kladnou zpětnou vazbu za sebemenší projev odvahy, že ochutnají něco nového, že mluví s novými přáteli, že čtou náročnou knihu, pokoušejí se zvládnout nevyzkoušené, že projeví morální kuráž = nebudou následovat druhé při lhaní, které by jim usnadnilo život.

Učit děti vlastním příkladem – ukázat, jak se sami umíte odvážně chovat, nevychloubat se, upřímně je seznámit s tím, že ani pro dospělého člověka není snadné být odvážný.

Vysvětlovat rozdíl mezi odvahou a přehlušením obav, mezi plachostí a nedostatkem odvahy – mluvit s nimi o tiché odvaze, odvaze říct ne.

Pomocť nahlédnout pod povrch věcí, odhalit, co je odvaha – založeno na přípravě, sebedůvěře a víře ve správné hodnoty, sebedůvěra je klíčem k odvaze, naučit děti, že víra neznamená věřit tomu, že se věci zlepší, ale tomu, že mají dost sil, aby samy něco změnily.

Mírumilovnost

Snažit se, aby doma převládala klidná, mírumilovná atmosféra – uklidňující hudba, nezvyšovat zbytečně hlas, mluvit pomalu, klidně, fyzický kontakt je obvykle příjemný a uklidňuje. Naučit se vlídně naladit vede k pohodě, kritika k nervozitě.

Samostatnost a výkonnost

Jít dětem příkladem, ukázat, že se touto hodnotou v životě řídíte, říkat, co se daří, radovat se z úspěchu a podělit se o svou radost s dětmi, přiznat svou chybu.

Pozorovat děti, snažit se rozpoznat jejich talent, posilovat u dětí sebedůvěru, když udělají chybu, pomoci jim za ni unést zodpovědnost.

Sebekázeň a střídmost

Používat osobní příklad – ukázat, že umíte ovládat svou náladu, zacházet s rozmyslem s penězi, jíst s mírou a zdravě, upozornit děti, co a proč to děláte.

Dodržovat dohodnutý plán, uzavírat dohody, krátkodobé cíle, kterých mohou dosáhnout.

Věrnost a zdrženlivost

Snažit se, aby si děti uvědomovaly vaši vlastní věrnost a morální chování, jakou váhu přikládáte těmto hodnotám a do vám dávají, mluvit s dětmi o výhodách dlouhodobého partnerství, dát najevo dětem svou spokojenost v partnerské životě.

Mluvit o sexuálním dozrávání – využívat zkušenosti z televize, časopisů, písni a komentovat, co pokládáte za vhodné a nevhodné, bezpečné a nebezpečné, co druhým pomáhá, co je zraňuje (fyzicky, emocionálně), změny, které s dětmi probíhají jsou normální a přirozené, láskyplné objetí, pohazení prohlubuje váš vztah, dodává pocit bezpečí. (Eyrovi, 2007)

4.4.2 Hodnoty dávání

Oddanost a spolehlivost

Zdůraznit svou vlastní spolehlivost – aby si děti uvědomily váš příklad, být sami zodpovědní a spolehliví.

Poděkovat dětem, že se zachovaly spolehlivě, že dokončily úkol, dodržely závazek.

Respekt a úcta

Respektovat a sami respekt očekávat, děti mají svá práva, názory.

Posilovat zdvořilé a ohleduplné chování, všimát si, jak se děti chovají.

Ukázat, že mohou začít znovu, opravovat i své vlastní chování, pomáhat druhým, chovat se ohleduplně k přírodě, respektovat vlastnictví druhých, být zdvořilí i sami k sobě.

Láska

Odlišovat nespokojenost s chováním dítěte od své lásky k němu – při výchovném zásahu dát najevo nevhodné chování, ale vaši lásku na tom nic nemění.

Učit děti pomáhat a sloužit druhým, zapojovat se do podpory charitativního projektu, naučit děti soucítit.

Dát dětem možnost omluvy a odpuštění – kdykoli udělají chybu, poruší pravidla atd., mohou se omluvit a napravit, co udělali.

Nesobeckost a citlivost

Povzbuzovat děti v nesobeckém chování – dokázat se rozdělit s druhým, všimnout si, že někdo potřebuje pomoc.

Nebát se dát dítěti odpovědnost, aby si dokázaly všimnout problémů druhých.

Aktivně dětem naslouchat.

Říct dětem, co v určitých situacích cítíte – samy si pak uvědomí své vlastní pocity a budou vnímavější.

Být trpěliví, není jednoduché chovat se nesobecky, je to dlouhodobý proces, při kterém nepotlačujte přirozené potřeby dětí.

Vlídnost a srdečnost

Ukázat dětem model vlídného, přátelského, zdvořilého chování, říkat „prosím, děkuji, promiň, nezlob se“, zachovávat pravidla slušného chování, usmívat se, pokud budete upřímní, děti vás začnou napodobovat.

Povzbuzovat děti, aby se nebály dívat při hovoru do očí, všimát si reakcí dětí v kolektivu, naučit je, že přátelské chování má svůj význam s kamarády i v rodině.

Spravedlnost a odpuštění

Stanovit jednoduché zákony = hranice toho, co si děti mohou dovolit, aby pochopily, co od nich očekáváte, s případnými pozitivními či negativními důsledky.

Dát dětem příležitost dosáhnout odpuštění – pochopí, jak je důležitá lítost a síla odpuštění.

Snažit se raději odpouštět než trestat.

Jít dětem příkladem – uděláte-li chybu, omluvit se a požádat je o odpuštění.

Být spravedliví a důslední, současně mírní a laskaví – nenechat nevhodné chování dětí bez povšimnutí. (Eyrovi, 2007)

4.5 Prostředí rodiny jako prevence

Rodinu lze pěstovat jako strom. Kořeny představují vaše vlastní dětství a to, jak o sebe pečujete. Kmen je vaše manželství nebo partnerský vztah a vaše oddanost dětem. Větve symbolizují činy, které děláte při každodenních rozhodnutích. Vaše děti jsou květy a ovoce tohoto stromu:

- Žijeme co nejpřirozeněji, snažíme se jíst zdravě a pracujeme na tom, aby náš svět i naše okolí byly lepší a bezpečnější místo.
- Tancujeme, máme rádi hudbu a zpíváme si.
- Chráním svoje děti před nebezpečnými lidmi a před vlivem mediálního násilí a povrchnosti.
- Často se s dětmi mazlím, dovádíme spolu a hrajeme si.
- Věnuji pozornost našemu manželství a vyhrazuji si čas na to, abych svého partnera poznal lépe. Dělán to pro sebe, pro něho i pro naše děti.
- Raději bych trávil čas s našimi dětmi a byl chudý, než abych měl peníze, ale na děti mi nezbýval čas.
- Když jsem byl malý, lidé ke mně byli laskaví, a já jsem rád, že to teď mohu předávat našim dětem.
- Udržujeme dobré vztahy s našimi přáteli. Vztahy s prarodiči a ostatními příbuznými a vztahy se sousedy a blízkými přáteli jsou pro mě zdrojem posily, na který se mohu spolehnout.

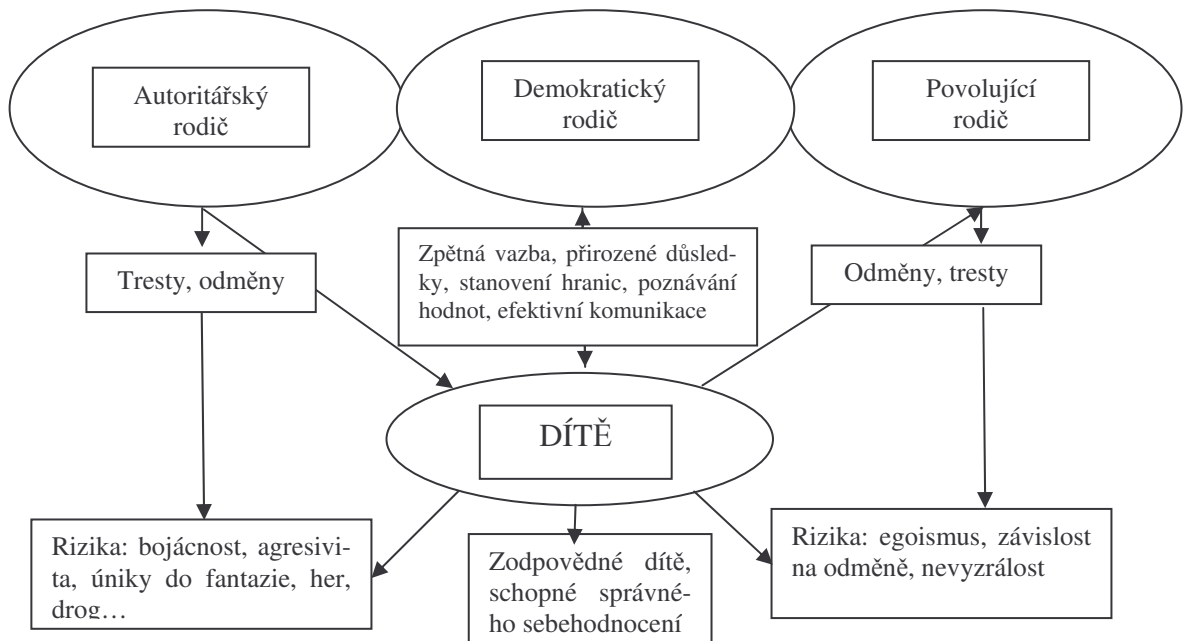
- Kladu přísné požadavky na chování svých dětí a zvláště na to, aby vzájemně respektovaly svá práva a své city.
- Snažím se, aby moje zaměstnání nezasahovalo víc, než si přeji, ani do života naší rodiny, ani do mého vlastního života.
- Opravdu miluji svoje děti a rád s nimi trávím čas. Je mi s nimi (většinou) dobře.
- Pečuji o sebe a vyhradím si čas na některé vlastní aktivity. (Biddulph, 2006)

„Jako dítě jsem to měl těžké, a proto vím, že je důležité „zalévat a vyživovat kořeny“. To mi pomůže, abych jednal obdobně s ostatními, jen tak od nich dostanu dostatek péče a pozornosti.“ (Biddulph, 2006, s. 34)

5 ZÁVĚR TEORETICKÉ ČÁSTI

Na závěr teoretické části práce se pokusím shrnout poznatky, týkající se odměn a trestů v rodině.

Následující schéma se dělí na úroveň rodiče a úroveň dítěte, poukazuje na prostředky, které rodič při výchově používá a z nich vyplývající důsledky.

Obr. 1 Důsledky odměn a trestů ve výchově

Téměř výhradním používáním trestů (zákazů, příkazů, fyzických trestů) se vyznačuje autoritářský rodič, odměny nejsou vyloučeny, ale dítě si je musí opravdu zasloužit. Nepřístupný a přísný rodič vychovává na pohled poslušné dítě, které může být bojácné, hledací únik do svého vlastního světa, nebo naopak agresivní, oplácející ostatním stejnými výchovnými prostředky, jakými je vychováván on. Šipka naznačuje jednoznačný vliv rodiče.

Na manipulaci rodiče dítětem poukazuje šipka, vedoucí od dítěte k povolujícímu rodiči. Tento slabý rodič využívá k výchově převážně odměnu, kterou však musí neustále navyšovat, protože si dítě klade vyšší nároky. Tady odměny neplní svou výchovnou funkci a jsou spíše určitým druhem úplatkářství. Při použití trestu se požadovaný efekt většinou nedo-

staví a rodič se ho beztak odváží použít až v krajním případě. Dítě se snaží se slabým rodičem manipulovat, může se z něj stát egoista, s touhou po neustále se zvyšující odměně.

Šipky vedoucí oběma směry od demokratického rodiče k dítěti a nazpět naznačují rovnocenný vztah, kdy se rodič a dítě vzájemně učí a ovlivňují. Demokratický rodič se snaží se svým dítětem efektivně komunikovat, stanovit mu jasné hranice, poukázat na životní hodnoty, nechává působit přirozené důsledky a poskytuje dítěti zpětnou vazbu. Dítě, vychovávané demokratickým, aktivním rodičem, se stává zodpovědné za své vlastní činy.

Zmíněná rizika musíme brát jako krajní případy, protože svou roli hraje prostředí, vrstevníci, resilience = odolnost jedince (s. 21), individuální osobnost dítěte (s. 24, 25). Schéma pouze poukazuje na možná rizika, vyplývající z poznatků teoretické části.

V praktické části se zaměřím na úroveň rodiče a na jeho postoje k používání odměn a trestů v rodině.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

6 VÝZKUM

Ve výzkumné části práce jsem se rozhodla zaměřit na postoje rodičů k odměnám a trestům v rodině. Pomocí kontrastování a tematického kódování chci analyzovat odpovědi dotazníkového šetření a vyvodit tak závěry, podpořené introspekci a analýzou dosavadních výzkumů na téma odměny a tresty.

6.1 Výzkumné otázky

Hlavní výzkumná otázka: Jaké jsou postoje rodičů, kteří dochází do salesiánského centra a komunikačního kurzu, k odměnám a trestům v rodině?

- Rozložené otázky:
1. Jaké zkušenosti máte spojené s odměnami a tresty z dětství?
 2. Jak vychováváte vaše děti?
 3. Když se zamyslíte nad výchovou vaší a výchovou vašich rodičů, jak se liší používání odměn a trestů?
 4. Jaké vás napadnou alternativy odměny a trestu?
 5. Jaké jsou důvody používání odměny a trestu?

Výzkumný vzorek:

- matky, docházející do kavárny Salesiánského centra mládeže Zlín
- rodiče, účastníci se komunikačního kurzu Efektivní komunikace (probíhajícího v Centru pro rodinu Zlín a Montessori centru Zlín)

6.2 Teoretický rámec výzkumu

Při přípravě k výzkumu jsem prostudovala dostupnou literaturu, účastnila jsem se komunikačního kurzu Efektivní komunikace, jehož součástí bylo téma *Rizika trestů, pochval a odměn*, prodiskutovala jsem téma odměny a tresty s psychologem, hovořila s matkami, s ředitelkou Montessori centra. (*Marie Montessori, 1870-1952, si váží dětství a zkoumá jeho specifčnosti, rozhodujícím činitelem je podle ní vhodné prostředí, zaměřené na účelnost, jednoduchost, estetičnost a výběr vhodného didaktického materiálu s důrazem na*

smyslový rozvoj dítěte. Učitel má vhodně připravovat takové prostředí, nezasahovat do činnosti dítěte, pouze pozorovat, učit se jeho specifickým přístupům, přáním, potřebám a stále vyhledávat účinnější stimuly pro dětský rozvoj.“ (Jůva, Jůva, 2003, s. 67-8.)

Zjistila jsem, že téma odměn a trestů je u rodičů opomíjeno, nejvíce se spoléhají na své vlastní zkušenosti z dětství a v převážné míře dávají důraz na vnější motivaci, kterou odměny a tresty bez pochyby jsou. Montessori centrum klade důraz na poskytnutí maximální svobody i za cenu omylů a chyb, z kterých se má dítě učit, tak získává poučení i mravní zkušenost z přirozených následků svého jednání, což jsem v centru pozorovala při povinné ročníkové praxi. Ve svém výzkumu chci popsat postoje, které zaujímají rodiče, k odměnám a trestům jako výchovným prostředkům v rodině.

Kvantitativní výzkum Vaníčkové, 1994, 2004, zaměřený především na tělesné tresty, poskytl následující údaje:

„Uplatňování tělesného trestu v českých rodinách se stalo hlavním tématem dvou výzkumných projektů, provedených prostřednictvím tytéž metodiky v letech 1994 a 2003. Reprezentativní soubor tvořily děti 4. ročníku základních škol ČR.

Badatelé zjišťovali, zda v rodinách převažují jako výchovný prostředek odměny nebo tresty. Výsledné údaje jsou následující (zaokrouhleno):

- *(pozitivní) výchova s převahou odměn: 44% (1994), 56%(2003),*
- *výchova s přibližně stejným zastoupením odměn a trestů: 50% (1994), 38% (2003),*
- *(negativní) výchova s převahou trestů: 7% (1994), 6% (2003).*

Ukázalo se, že nejčastější příčinou výchovného počínu (odměny i trestu) podle šetření z roku 2003 je školní známka, dále domácí práce, a chování. Podle obou výzkumů nejhojnějšími formami odměn jsou pochvala, dárky, peníze, kredit do mobilu, splnění přání dítěte a práce s počítačem. Nejčastěji používanými formami trestu jsou hubování, výprask, příkaz splnit povinnost, zákaz televize, zákaz používat mobil, počítač nebo video, zákaz návštěvy u kamaráda. S tělesným trestem, (který byl v tomto výzkumu specifikován jako facka, výprask, kopanec, silná rána či úder), mělo určitou zkušenost okolo 90% dětí (1994), 10% dětí nebylo tedy nikdy tělesně potrestáno. Počet dětí tělesně netrestaných se v pozdějším výzkumu zvýšil na téměř 14% (2003). Nejčastěji používaným tělesným trestem je výprask. Na otázku, jaký je citový vztah dětí k rodičům, odpověděla 2% dětí, že neví jestli mají rády své rodiče, 14% uvedlo, že mají raději matku, 4% dětí mají raději otce a 80% dětí prohlá-

silo, že má rádo oba rodiče (1994). V roce 2003 se v tomto směru objevily významné změny: necelá 2% uvedlo, že své rodiče nemají rády, 6% neví, zda mají své rodiče rády, 24% uvedlo, že mají raději matku a téměř 13% uvedlo, že mají raději otce. Rádo oba rodiče má jenom okolo 57% dětí (Vaníčková, 1994, 2004).“ (Vaníčková in Hubáčková, 2005)

6.3 Téma výzkumu

Odměny a tresty jsou součástí našeho kulturního odkazu předků a málo lidí se nad nimi zamýšlí, jsou spíše na základě tradice přesvědčeni o jejich nezbytnosti.

V současné době převládá v naší kultuře humanisticky orientované pojetí výchovy (rysy humanistické výchovy: „orientace na rozvoj pozitivních individuálních osobnostních rysů dítěte; upřednostňování preventivního výchovného působení před sankčním; preference metod podněcování před metodami tlumení; aplikace mírnějších variant metod trestání, které nezasahují dětskou spontánnost, aktivitu, tvořivost; preference odměn a trestů morální povahy před jejich variantami materiální nebo fyzické povahy; hledání alternativních způsobů pro stabilnější mravní zakotvení norem dětského chování a jednání“)

(Střelec, Bakošová, 1997, s. 71-2).

Pomocí dotazníkového šetření jsem v rodičích podnítila zamyšlení se nad tématem a následné rozhovory ukázaly zájem o dané téma, o další sdělování pocitů, které byly vyvolány v dětství a které pociťují při výchově vlastních dětí. Zabývám se subjektivním postojem rodičů, provázeným kladnými, zápornými i ambivalentními pocity. Odměny jsou vnímány veskrze pozitivně, zatímco u trestů se postoje liší.

6.4 Předmět výzkumu

Předmětem výzkumu jsou rodiče mající zkušenosti s výchovou v rodině. Nejprve popisují jejich vlastní zkušenosti z dětství, potom používání odměn a trestů jako výchovného prostředku v jejich současné rodině a nakonec zjišťují důvody, proč tyto výchovné prostředky používají, popřípadě možné alternativy.

6.5 Organizace výzkumu

Pro výzkum jsem zvolila kavárnu Salesiánského střediska mládeže na Jižních Svazích ve Zlíně, kde se mohou scházet každou středu dopoledne matky (nejen) na mateřské dovolené

se svými dětmi. Tyto matky mi poskytly odpovědi na otevřené otázky dotazníku. Připravený dotazník se osvědčil, získané informace jsem mohla k plánovanému výzkumu použít. Totéž jsem zamýšlela udělat i v Montessori centru, což bohužel nevyšlo, protože si matky braly dotazník s sebou domů a návratnost dotazníku byla nulová. Dále jsem o vyplnění dotazníku požádala rodiče komunikačního kurzu, kteří se o výchovu aktivně zajímají a jejich odpovědi rozšířily výzkum o další cenné informace.

Pro interpretaci dat dotazníku s otevřenými otázkami jsem zvolila *techniku kontrastování a tématického kódování*, které mi pomůže získaná data rozřadit a nastínit zvolenou problematiku. Pro větší kontrast se mi osvědčilo použití odpovědí rodičů z komunikačního kurzu, kteří se sami zajímají, jak vychovávat své děti a rozšířili tak výpovědní hodnotu výzkumu, i vlastní *instrospekci* a *analýzu dosavadních výzkumů* na téma odměn a trestů pro podpoření dat (*triangulaci*) kvalitativního výzkumu.

6.6 Výzkumná zjištění a analýza

Kontrastování

1. Jaké zkušenosti máte spojené s odměnami a tresty z dětství?

Odměna		
pozitivní ←=====→ negativní		
pochvala, pocit potřeby, užitečnosti, povzbuzení	odměna = nedůležitá ve výchově („nepamatují si, spíš si vybavují tresty“)	
Trest		
pozitivní ←=====→ negativní		
0	„tresty si nepamatují“	fyzický trest (výprask)

Tab. 5 Vlastní zkušenost rodičů I

Rodičům se odměna jeví spíše pozitivně, povzbudivě, někdo si na žádnou odměnu nepamatuje, což se dá vyložit jako nedůležitý výchovný prostředek, na který se snadno zapomene nebo si uvedený rodič pamatuje více své negativní pocity. U trestů si nikdo na pozitivní zážitek nevzpomíná, jeden rodič opět uvedl, že si na tresty nepamatuje, dále rodiče uvádí různé druhy fyzických trestů, což vnímají negativně.

2. Jak vychováváte vaše děti?

Odměna	
odmítnutí ←=====→ přijetí	
vyvarování se „něco za něco“, společně strávený čas	věcná odměna (sladkost, hračky)
Trest	
logické důsledky ←=====→ fyzický trest	
logické důsledky, děti si uvědomí samy, ztráta možnosti spolurozhodovat o svém volném času	„plácnutí přes zadek, prsty, víc <i>zatím</i> nepotřebuje“, zákazy, „sem tam taky bití“

Tab. 6 Rodičovská výchova I

Rodiče odměňují děti podle vlastního uvážení, někteří se snaží neuplácet, pro jiné jsou věcné odměny samozřejmostí, u trestů si uvědomují možné použití jiných alternativ nebo se uchylují k občasným tělesným trestům, které by mohly/nemusely přejít až v týrání (plácnutí přes zadek, prsty, víc „zatím“ nepotřebuje).

3. Když se zamyslíte nad výchovou vaší a výchovou vašich rodičů, jak se liší používání odměn a trestů?

sebevzdělávání ←=====→ pokračování v tradici	
„jsem pro logické a přirozené důsledky“	asi stejně jako rodiče, příklad vlastní matky

Tab. 7 Rozdíly ve výchově I

Rodiče se sami vzdělávají dále nebo následují příklad svých rodičů.

4. Jaké vás napadnou alternativy odměny a trestu?

prevence ←=====→ nevyhnutelnost	
předcházet problémům, vlastní příklad, logický důsledek, kladná motivace	odměny jsou přirozené, potřebné, důležité / nezbytnost, důležitost, rychlost, účinnost trestů

Tab. 8 Alternativy odměn a trestů I

Někteří rodiče vědomě používají odměny a tresty jako výchovné prostředky, jiní využívají možných alternativ.

5. Jaké jsou důvody používání odměny a trestu?

Odměna	
dá se nahradit ←=====→ je nezbytná	
důležitá pro ty, kteří jsou na ni zvyklí a ne-	dává najevo lásku a spokojenost, radost

mají vnitřní potřebu dělat věci pro věci samé, ne kvůli druhým	z výsledku, nasměrování pro budoucí chování, motivace k dosažení cíle, zvýšení, posílení sebevědomí
Trest	
dá se nahradit ←=====→ je nezbytný	
naučit se ovládat emoce, empatie, respekt, dobrý příklad, vysvětlení důležité odpuštění, pocit rodičovské lásky (mají je rádi i po trestu)	nedá se vše vysvětlit „někdy jedna mířená, v pravý čas....“ „domluvit 2x, když to potřetí neudělá, tak mu nařezat“

Tab. 9 Důvody odměn a trestů I

Na jedné straně rodiče uvádí nezbytnost odměny jako projevu lásky, spokojenosti, zdroj motivace, na druhé straně připouští důležitost odměny hlavně pro ty, kteří jsou na ni jako na hlavní motivátor zvyklí. Důvody pro použití trestu se velmi liší, pro některé se zdá být trest nezbytným výchovným prostředkem, jiní dávají důraz na řádné vysvětlení, empatii.

Tematické kódování

1. Jaké zkušenosti máte spojené s odměnami a tresty z dětství?

Odměna	Trest
uznání	“tresty si nepamatují“
povzbuzení	napomenutí
pocit potřebnosti, užitečnosti	rodiče se zlobí, mlčení rodičů
pochvala	pokárání, „výchovná slova“,

láska nahrazuje sladkosti a hračky	dlouhé výchovné rozhovory
slavnostní jídlo	vynadání
volnost	zákaz televize, oblíbené činnosti
sladkost, cukrárna	domácí vězení
„nepamatuji si, spíš si vybavuji tresty“	facky, bití, výprask

Tab. 10 Vlastní zkušenost rodičů II

Zkušenosti rodičů = děti poukazují na kladné přijetí odměn, záporné přijetí trestů.

2. Jak vychováváte vaše děti?

Odměna	Trest
uznání	logické důsledky
poděkování	děti si uvědomí samy, příklad rodičů
bez výrazných odměn	napomenutí, zvýšení hlasu, upozornění
vyvarování se „něco za něco“	ztráta možnosti spolurozhodovat o svém volném času
asi stejně jako rodiče, příklad vlastní matky, pokračování v tradici	domlouvání, kázání
pusa, objetí, pohlazení=pocit radosti	„vynadání=považuji za vysvětlení“
společně strávený čas	křik
oblíbená činnost, hra	zákazy
větší volnost	plácnutí po ruce=lítost matky
pochvala, potlesk	pohlavek
ovoce, „sladké minimálně“,	„plácnutí přes zadek, prsty, víc <i>zatím</i> “

sladkost, občas hračky	nepotřebuje“
------------------------	--------------

Tab. 11 Rodičovská výchova II

Ve srovnání se svými vlastními zkušenostmi rodiče neuvádí výprask jako vlastní výchovný prostředek, který byl častý z jejich zkušenosti, otázka je, co rodiče za výprask považují a jak jejich „sem tam taky bití“ vnímají děti (pravděpodobně by děti zmíněné „sem tam bití“ výpraskem nazvaly). Lítost rodiče po použitém trestu je důsledkem neuváženosti, impulzivity, nervozity, nezřídká rodič potrestání lituje více, než dítě činu, za který bylo trestáno.

3. Když se zamyslíte nad výchovou vaší a výchovou vašich rodičů, jak se liší používání odměn a trestů?

„jsem pro logické a přirozené důsledky“
ubývá tělesných trestů
odměny mění svůj charakter
asi stejně jako rodiče, příklad vlastní matky, pokračování v tradici

Tab. 12 Rozdíly ve výchově II

Z tabulky vyplývá, že rodiče nejen pokračují v tradici používání odměn a trestů, ale na začátku škály se projevuje rodič, který se o alternativy odměn a trestů zajímá, z odpovědí rodičů také vyplývá, že se snaží vyhnout fyzickým trestům (i když přiznávají, že je občas použijí), což naznačuje posun ve vnímání fyzických trestů a jejich používání. Charakter odměn se liší se zvyšujícím se životním standardem. Věcné odměny se více nahrazují pochvalou, oceněním, časem stráveným s dětmi.

4. Napadají vás alternativy odměn a trestů?

předcházet problémům
kladná motivace
dá se najít logický důsledek
„teoreticky jsem pro logické a přirozené důsledky, prakticky mi to ale zatím moc nejde“
důležité pro ty, kteří jsou na ně zvyklí a nemají vnitřní potřebu dělat věci pro věci samé, ne kvůli druhým
ovládání emocí, empatie, respekt, dobrý příklad, vysvětlení
hodně lásky, pohlazení, domluva
vlastní příklad
zdůraznění NE při opakovaném neplnění, omezování, šarvátkám
„asi se dá vychovávat bez trestů, <i>ale já to neumím</i>plácnutí musí být jen symbolické“
dá se vychovávat bez trestů pomocí zákazů a odměn (výlet, zoo, herna)
odměnami a tresty dáváme najevo lásku a spokojenost, radost z výsledku, nasměrování pro budoucí chování, motivace k dosažení cíle, zvýšení, posílení sebevědomí, stanovují hranice
odměny jsou přirozené, potřebné, důležité / nezbytnost, důležitost, rychlost, účinnost, uvědomění nepřipustného chování trestů

Tab. 13 Alternativy odměn a trestů II

Na začátku škály se objevuje rodič, který se více zajímá o výchovu, je patrná vůle ke změně, vůle k používání alternativ a chápání odměny a především trestu jako krajní možnosti nápravy. Při hledání možných alternativ odměn a trestů rodiče pravděpodobně naráží na nedostatek informací, rádi by se jim vyhnuli, ale neví jak, zvláště to platí u trestů. Někteří

rodiče si představují pod pojmem trest pravděpodobně pouze trest fyzický (zákaz nepovažují za druh trestu).

5. Jaké jsou důvody používání odměny a trestu?

Odměna	Trest
jsou přirozené, potřebné, důležité	nezbytnost trestů
zvýšení, posílení sebevědomí	důležitost, rychlost, účinnost, uvědomění nepřipustného chování
motivace k dosažení cíle, k opakování výkonu	„domluvit 2x, když to potřetí neudělá, tak mu nařezat
nasměrování pro budoucí chování	nedá se vše vysvětlit „někdy jedna mířená, v pravý čas.....“
dává mantinely (?)	stanovují hranice
(vyvolávají pocit) uspokojení, potřebnost, důležitost, hrdost, nesobeckost, radost	vyvarování se negativnímu chování
dává najevo lásku a spokojenost	děti potřebují narážet na hranice, potřebnost hranic
asi jsou důležité	„někdy trest neuškodí“
„sem tam udělají radost“	přiměřenost trestů, důležité odpuštění, pocit rodič. lásky (mají je rádi i po trestu)
přiměřenost odměn, „aby si dítě nezvyklo“	(lépe se na-) učit ovládat emoce, empatii, respekt, dobrý příklad, vysvětlení
	„teoreticky jsem pro logické a přirozené důsledky, prakticky mi to ale zatím moc nejde“

Tab. 14 Důvody odměn a trestů II

Ačkoliv se zdá, že postoj rodičů je k odměnám veskrze pozitivní (vyvolávají přece kladné pocity, jakými je radost, spokojenost, dokonce i lásku), přece jen ze škály vyplývají pochybnosti, že tomu nemusí tak být vždycky, že se může použitím odměny udělat i chyba. Postoj k trestům se tady překvapivě obrátil, rodiče si trest zdůvodňují (důležitost, rychlost, účinnost, uvědomění nepřípustného chování) přiznávají i potřebu hranic a odpuštění.

7 ZÁVĚR PRAKTICKÉ ČÁSTI

S odměnou a trestem se všichni dotazovaní rodiče setkali, jejich postoje se lišily podle toho, v jakém rodinném prostředí rodič vyrůstal a také, jak se dál o výchovu zajímal. Rodiče z vlastní zkušenosti vnímají trest spíše negativně, z pozice rodič = vychovatel se k trestu kloní jako nutnému, důležitému výchovnému prostředku.

Rodiče, kteří tresty ve výchově používají:

- vnímají trest jako prostředek vedoucí k nápravě, s trestem se ztotožňují
- použijí trest a přitom trpí výčitkami, pocitem lítosti
- vnímají trest jako svou vychovatelskou povinnost (tou mohou zastírat nezvládnuté emoce, vliv *černé pedagogiky* - potřeba zbavovat se vlastních traumat)

Z výzkumu vyplynulo:

- rodiče si výchovu bez odměn a trestů nedovedou představit.
- rodiče vnímají odměny spíše kladně, tresty spíše záporně. Překvapilo mě, že rodiče z pozice vychovatele jsou trestům více nakloněni, než jsem předpokládala, z dotazníku i z analýzy dosavadních výzkumů se potvrzuje, že rodiče dále používají fyzické tresty.
- rodiče se hlásí k pokračování v tradici rodičovské výchovy. V odpovědích mi scházelo, zda se poučili z chyb svých rodičů (nebo dělají stejné chyby, jako oni).
- příklad vlastních rodičů, výchovné problémy, uspokojení a motivace, stanovení hranic, mantinelů uváděli rodiče jako důvod používání odměn a trestů.
- pochybnost o správnosti používání odměn a trestů, rodiče navrhovali alternativy nebo prevenci (kladná motivace, ovládnání emocí, empatie, respekt, dobrý příklad, vysvětlení => předcházení problémům).
- u rodičů je patrná vůle ke změně svých postojů k používání odměn a trestů, zvláště u těch, kteří se o výchovu aktivně zajímají.

- některé odpovědi rodičů přiznávají nespokojenost s vlastním řešením výchovných problémů, rodiče se chtějí používat odměn a zejména trestů vyhnout, ale naráží na řadu výchovných situací, které stále neumí řešit jinak než trestem nebo uplácením.
- rodiče se snaží dále vzdělávat, aby mohli lépe zvládat obtížné výchovné situace.

Pro doplnění postojů rodičů k odměnám a trestům bych použila citát z dotazníkového šetření: „*Výchova by měla být přípravou na život a život odměňuje i trestá.*“

ZÁVĚR

V teoretické části bakalářské práce jsem shrnula poznatky, týkající se odměn a trestů v rodině, nastínila jsem také možné alternativy (přirozené důsledky, zpětná vazba) a zdůraznila prevenci zaměřenou na výchovu ke správnému sebehodnocení dítěte, na stanovení hranic, na komunikaci (jak mezi sebou efektivněji komunikovat, abychom nezbuzovali negativní emoce), na seznámení se s životními hodnotami a na péči o rodinné prostředí. Tím se mi podařilo splnit cíl teoretické části, který jsem si v úvodu práce vytyčila.

Cílem praktické části bylo popsat postoje rodičů k odměnám a trestům v rodině. Rodiče, jak jsem předpokládala, vnímají odměny spíše kladně, tresty spíše záporně, ovšem z pozice vychovatele berou tresty jako nutný, důležitý prostředek výchovy, nevyhýbají se ani fyzickým trestům (podle výzkumů Vaníčkové, Střelce, Bakošové fyzických trestů ubývá). Rodiče používají odměny a tresty jako kdysi jejich rodiče, charakter odměn se však liší se zvyšujícím se životním standardem (věcné odměny se více nahrazují pochvalou, oceněním, časem stráveným s dětmi). Při používání odměn a trestů jako výchovných prostředků se rodiče odvolávají na tradici, na nezbytnost, rychlost, účinnost, motivaci, atd., někdy uvádí následnou lítost, nutnost odpuštění. Někteří rodiče si uvědomují rizika, s používáním odměn a trestů spojená a navrhovali alternativy, prevenci.

Současná doba se vyznačuje volným přístupem k informacím, rodiče tedy mají příležitost k celoživotnímu utváření své vychovatelské způsobilosti a právě na nich záleží, jak efektivní výchovy dosáhnou ke své spokojenosti i ke spokojenosti svých dětí.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- [1] BIDDULPH, Steve. *Proč jsou šťastné děti šťastné*. 3. vyd. Praha: Portál, 2006. 144 s. ISBN 80-7367-192-1.
- [2] BIDDULPH, Steve. *Tajemství výchovy šťastných dětí*. 2. vyd. Praha: Portál, 2006. 136 s. ISBN 80-7367-1184-0.
- [3] CLOUD, H., TOWNSEND, J. *Děti a hranice*. 1. vyd. Praha: Návrat domů, 1999. 202 s. ISBN 80-7255-002-0.
- [4] EYROVI, L., R. *Jak naučit děti hodnotám*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 160 s. ISBN 978-80-7367-275-1.
- [5] FABER, A., MAZLISH, E. *How to Talk so Kids will Listen and Listen so Kids will Talk*. London: Piccadilly Press, 2001. 286 s. ISBN 13-978-1-85340-705-5.
- [6] FABER, A., MAZLISH, E. *How to Talk so Kids can Learn at Home and in School*. London: Piccadilly Press, 2003. 272 s. ISBN 13-978-1-85340-704-8.
- [7] GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Paido 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6.
- [8] HELUS, Zdeněk. *Dítě v osobnostním pojetí*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 240 s. ISBN 80-7178-888-0.
- [9] HELUS, Zdeněk. *Sociální psychologie pro pedagogy*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2007. 280 s. ISBN 978-80-247-1168-3.
- [10] HUBÁČKOVÁ, Jitka. Definice, formy, projevy. Zkola [online]. 2005, [cit. 2005-07-15]. Dostupné z <<http://www.zkola.cz/zkedu/zaskolou/socialnepatologickejevyajejichprevence/tyranizneuzivaniazannedbavanideti/fyzicketyranizneuzivaniazannedbavani/zakladnicharakteristika/13651.aspx>>.
- [11] HOSKOVCOVÁ, Simona. *Psychická odolnost předškolního dítěte*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. 160 s. ISBN 80-247-1424-8.

- [12] CHUDÝ, Š. a kol. *Hledání kořenů výchovy v současné společnosti. Koncepte, úvahy, názory a dilemata*. 1. vyd. Brno: Paido, 2006. 141 s. ISBN 80-7315-131-6.
- [13] JŮVA, V., JŮVA, V. *Stručné dějiny pedagogiky*. 5. vyd. Brno: PAIDO, 2003. 91 s. ISBN 80-7315-062-X.
- [14] KOHN, Alfie. *Punished by Rewards*. New York: Houghton Mifflin Company, 1999. 430 s. ISBN 0-618-00181-6.
- [15] KOPŘIVA, P. a kol. *Respektovat a být respektován*. 2. vyd. Kroměříž: Spirála, 2007. 286 s. ISBN 80-901873-7-4.
- [16] KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. *Vzpouza deprivantů*. 1. vyd. Praha: Makropulos, 1996. 303 s. ISBN 80-901776-8-9.
- [17] MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1986. 335 s. ISBN 08-011-86.
- [18] MATĚJČEK, Zdeněk. *Po dobrém, nebo po zlém?* 5. vyd. Praha: Portál, 2000. 109 s. ISBN 80-7178-486-9.
- [19] MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. vyd. Praha: SLON, 1997. 144 s. ISBN 80-85850-24-9.
- [20] NOVÁČKOVÁ, Jana. *Mýty ve vzdělávání*. 3. vyd. Kroměříž: Spirála, 2006. 48 s. ISBN 80-901873-8-2.
- [21] ODNRÁČEK, Petr. *Františku, přestaň konečně zlobit, nebo...* 1. vyd. Praha: ISV, 2003. 170 s. ISBN 80-86642-18-6.
- [22] PARDEL, T. a kol. *Pedagogická psychologie*. 1. vyd. Praha: SPN, 1963. 201 s.
- [23] PREKOPOVÁ, Jiřina. *Malý tyran*. 5. vyd. Praha: Portál, 1993-2007. 160 s. ISBN 978-80-7367-271-3.
- [24] PREKOPOVÁ, J., SCHWEIZEROVÁ, CH. *Neklidné dítě*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. 143 s. ISBN 80-7178-019-7.
- [25] RASER, Jamie. *Jak vychovávat děti, se kterými se dá žít*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000, 139 s. ISBN 80-7178-459-1.

- [26] ROGGE, Jan-Uwe. *Děti potřebují hranice*. 2. vyd. Praha: Portál, 2000. 136 s. ISBN 80-7178-418-4.
- [27] ROGGE, Jan-Uwe. *Výchova dětí krok za krokem*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 263 s. ISBN 978-80-7367-249-2.
- [28] SALADIN-GRIZIVAZT, Catherine. *Rodičovská autorita*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 98 s. ISBN 80-7178-676-4.
- [29] SATIROVÁ, Virginia. *Kniha o rodině*. 1. vyd. Praha: Práh, 1994. 350 s. ISBN 80-901325-0-2.
- [30] STŘELEČEK, S., BAKOŠOVÁ, Z. *Pedagogická orientace*. Odměny a tresty ve výchovném prostředí rodiny. 3/1997. s. 71-79. Brno, ČPdS. 1997, ISSN 1211-4669.
- [31] ŠULOVÁ, Lenka. *Raný psychický vývoj dítěte*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004. 247 s. ISBN 80-246-0877-4.
- [32] ŠVAŘÍČEK, R. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.
- [33] WEST, Ken. *Novákovi potřebují pomoc*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 245 s. ISBN 80-7178-879-1.
- [34] Zákon č. 94/1963 Sb. o rodině ve znění pozdějších předpisů a doplňků.
- [35] Zákon č. 359/1999 Sb., novela zák. č. 134/2006 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí.

SEZNAM OBRÁZKŮ

<i>Obr. 1</i> Důsledky odměn a trestů ve výchově.....	42
---	----

SEZNAM TABULEK

<i>Tab. 1</i> <i>Výchovný vztah (Raser, 1999)</i>	12
<i>Tab. 2</i> <i>Úrovně morálního usuzování (Kohlberg in Helus, 2004)</i>	15
<i>Tab. 3</i> <i>Výchovné styly (Helus, 2007)</i>	16
<i>Tab. 4</i> <i>Druhy odměn a trestů (Matějček, 2000)</i>	22
<i>Tab. 5</i> <i>Vlastní zkušenost rodičů I</i>	48
<i>Tab. 6</i> <i>Rodičovská výchova I</i>	49
<i>Tab. 7</i> <i>Rozdíly ve výchově I</i>	50
<i>Tab. 8</i> <i>Alternativy odměn a trestů I</i>	50
<i>Tab. 9</i> <i>Důvody odměn a trestů I</i>	51
<i>Tab. 10</i> <i>Vlastní zkušenost rodičů II</i>	52
<i>Tab. 11</i> <i>Rodičovská výchova II</i>	53
<i>Tab. 12</i> <i>Rozdíly ve výchově II</i>	53
<i>Tab. 13</i> <i>Alternativy odměn a trestů II</i>	54
<i>Tab. 14</i> <i>Důvody odměn a trestů II</i>	55

SEZNAM PŘÍLOH

P1 Dotazník

PŘÍLOHA P I: DOTAZNÍK

Tento dotazník je součástí bakalářské práce a je zaměřen na odměny a tresty v rodině.

Moc by mi pomohlo, kdybyste na uvedené otázky odpověděli (nebo nezávisle na otázkách napsali svůj názor nebo zkušenosti s daným tématem) a během dneška vložili do zelené složky u východu. Dotazník je anonymní.

Za Vaši pomoc předem děkuji.

1. Jakých odměn se Vám dostávalo v dětství v rodině?
2. Jak odměňujete Vaše děti?
3. Jaké tresty a za co jste dostávali od svých rodičů?
4. Jaké tresty používáte vy?
5. Myslíte si, že jsou odměny v životě důležité?
Proč ANO/NE?
6. Myslíte, že se dá vychovávat bez trestů?
Pokud ANO – napadá Vás náhradní řešení?
Pokud NE – uveďte důvod.